

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему

«ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В
ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ»

До захисту
Мак

Студент 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
професійної програми «Парламентаризм і
парламентська діяльність»
Юріков Олександр Олександрович

Науковий керівник
доктор юридичних наук
Максіменцева Надія Олександрівна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студент _____
(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від « 04 » _____ 12 20 23 р., протокол № 14 .

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна _____

Київ-2023

АНОТАЦІЯ

Юріков О. О. Особливості впровадження електронної демократії в період повоєнної відбудови України. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

У магістерській роботі проаналізовано поняття електронної демократії в дослідженнях вчених, охарактеризовано поняття, сутність і завдання електронної демократії, вивчено нормативно-правове регулювання впровадження електронної демократії в Україні, сформульовано інституційно-функціональні засади впровадження електронної демократії в Україні, здійснено аналіз зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії, розроблено стратегію реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України, розкрито особливості впровадження електронної демократії на деокупованих територіях.

Ключові слова: державна влада, цифровізація суспільства, електронне урядування, електронна демократія, повоєнна відбудова, деокупована територія.

Публікації за темою магістерської роботи

1. Юріков О. О. Український парламент на захисті прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу* : матеріали Всеукр. кругл. столу до Дня Гідності та Свободи України (Київ, 23 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 139–140.

2. Юріков О. О. Розвиток е-демократії в Україні у повоєнний період. *Цінність незалежності як рушійна сила державотворення* : матеріали загальнонаціон. круглого столу до дня Незалежності України (Київ, 6 верес. 2023 р.). Київ, 2023. С. 70–71.

ANNOTATION

Yurikov O. O. Peculiarities of the implementation of electronic democracy in the period of post-war reconstruction of Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 «Public Management and Administration», specialty: 281 «Public Management and Administration». – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

In the master's thesis, the concept of electronic democracy in the research of scientists was analyzed, the concept, essence and tasks of electronic democracy were characterized, the normative and legal regulation of the implementation of electronic democracy in Ukraine was studied, the institutional and functional principles of the implementation of electronic democracy in Ukraine were formulated, the foreign experience of the implementation of electronic democracy was analyzed, a strategy for the implementation of e-democracy in the period of post-war reconstruction of Ukraine was developed, the peculiarities of the implementation of e-democracy in the de-occupied territories were revealed.

Key words: state power, digitalization of society, e-governance, e-democracy, post-war reconstruction, de-occupied territory.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ	13
1.1. Поняття електронної демократії в дослідженнях вчених	13
1.2. Поняття, сутність і завдання електронної демократії	20
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	29
2.1. Нормативно-правове регулювання впровадження електронної демократії в Україні	29
2.2. Інституційно-функціональні засади впровадження електронної демократії в Україні	38
2.3. Аналіз зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії	46
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ	55
3.1. Стратегія реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України	55
3.2. Особливості впровадження електронної демократії на деокупованих територіях.....	63
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

АІС	автоматизована інформаційно-аналітична система
ВРУ	Верховна Рада України
Держспецзв'язку	Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України
ЄС	Європейський Союз
ІКТ	інформаційно-комунікаційні технології
КМУ	Кабінет міністрів України
Концепція	Концепція розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації
Мін'юст	Міністерство юстиції України
Мінінфраструктури	Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України
Мінреінтеграції	Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України
Мінцифри	Міністерство цифрової трансформації України
МКІП	Міністерство культури та інформаційної політики України
МОН	Міністерство освіти і науки України
НПА	нормативно-правовий акт
РЄ	Рада Європи
ст.	стаття
ЦВК	Центральна виборча комісія
ЦОВВ	Центральний орган виконавчої влади

ВСТУП

Актуальність теми. Україна є демократичною, правовою, соціальною державою, яка застосовує сучасні інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) у процесі державотворення. Органи державної влади та місцевого самоврядування здійснили низку заходів, необхідних для впровадження та розвитку деяких інструментів електронної демократії в Україні. Однак, реалізованих дій недостатньо для залучення широкого кола суб'єктів суспільних відносин до електронної взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, вимоги, які поставлені перед нашою державою щодо набуття повноправного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС), зобов'язують розвивати електронну демократію аби відповідати рівню держав-членів ЄС.

Відповідно до дослідження ЄС «Open Data Maturity Report 2022: Countries' perspectives on open data quality» [49], Україна, станом на грудень 2022 року, займала одне з перших місць щодо рівня діджиталізації. Крім того, відповідно до рейтингу Організації Об'єднаних націй «E-Government Development Index» [48] Україна посідає 46 місце з 193 за рівнем впровадження та розвитку електронної демократії, а також 57 місце за рівнем участі громадян в управлінні державою за допомогою ІКТ. Це свідчить про те, що в нашій державі активно розвивається електронне урядування і електронна демократія зокрема.

Електронну демократію вже тривалий час впроваджують в нашій державі, однак повномасштабне вторгнення в Україну, окупація її частини території, постійні бойові дії уповільнюють її розвиток. Водночас органи державної влади та місцевого самоврядування намагаються усіляко підтримувати процес застосування ІКТ в демократичних процесах під час державотворення.

Одним із викликів щодо впровадження електронної демократії стало введення в Україні правового режиму воєнного стану, однак в майбутньому його не продовжать і змінять на особливий період, який буде супроводжуватися повоєнним відновленням нашої держави. У повоєнний період впровадження електронної демократії буде супроводжуватися певними проблемами, зокрема

наявністю великої кількості внутрішньо переміщених осіб та емігрантів, відсутністю можливостей надавати масові послуги Інтернету на деокупованих територіях через руйнацію об'єктів електронних комунікацій, складністю відновити роботу органів державної влади та органів місцевого самоврядування в звичному режимі у зв'язку з необхідністю проведення фільтраційних заходів тощо. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження процесу впровадження електронної демократії в повоєнний період.

Окремі питання електронної демократії досліджували такі вчені, як О. І. Архипська, О. А. Баранов, Н. В. Грицяк, М. С. Демкова, С. В. Дзюба, В. П. Зінчук, О. О. Золотар, М. Є. Золотухін, А. А. Когут, І. Р. Козак, А. І. Кормич, Л. І. Кормич, О. С. Корчагіна, Т. В. Мотренко, Є. О. Омельченко, С. І. Панцир, С. М. Попова, Т. В. Попова, І. А. Рубан, А. І. Семенченко, В. Б. Синицький, Д. С. Слободяник, А. В. Слободянюк, С. Г. Соловійов, А. М. Тиндюк, О. М. Тішкін, Г. О. Толкачов, С. А. Чукут, О. В. Чумаченко та ін.

Попри значний внесок зазначених вище вчених у науку державного управління, залишається недослідженими питання інституційно-функціональних засад впровадження електронної демократії в Україні, стратегія реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України, а також особливості впровадження електронної демократії на деокупованих територіях. Це підтверджує актуальність обраної теми магістерської роботи, результати якої можна буде використати під час подальшого розвитку електронної демократії в нашій державі та впровадження її, у тому числі, на деокупованих територіях, які перебувають під окупацією з 2014 року.

Метою роботи є визначення нормативно-правового регулювання та інституційно-функціональних засади впровадження електронної демократії в держави, а також дослідження особливостей її впровадження в період повоєнної відбудови України.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- 1) дослідити наукове поняття, сутність та завдання електронної демократії;

3) надати пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання впровадження електронної демократії в Україні;

3) визначити зміст та складові інституційно-функціональної складової впровадження електронної демократії в Україні;

4) запропонувати найкращі європейські практики впровадження електронної демократії для їх реалізації в Україні ;

5) визначити засади та напрями оновлення стратегії реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України;

б) розкрити особливості впровадження електронної демократії на деокупованих територіях.

Об'єктом роботи є суспільні відносини, що виникають під час публічного адміністрування у сфері впровадження електронної демократії.

Предметом роботи є особливості впровадження електронної демократії в період повоєнної відбудови України.

Методи дослідження. Методологія дослідження представлена системою філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів наукового пізнання. З огляду на тему, мету та завдання магістерської роботи під час дослідження особливостей впровадження електронної демократії в період повоєнної відбудови України будуть використано такі методи: *діалектичний* – під час вивчення державотворчих та правових явищ шляхом виокремлення їх складових у взаємозв'язку та єдності (усі розділи); *порівняльно-правовий* – з метою вивчення зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії для встановлення можливості запозичення позитивного досвіду та використання його під час впровадження електронної демократії в Україні (підрозділ 2.3); *системно-структурного аналізу* – під час розкриття та визначення особливостей впровадження електронної демократії на деокупованих територіях (підрозділ 3.1); *догматичний (логіко-юридичний)* – під час аналізу норм чинного законодавства України щодо визначення поняття, сутності та завдань електронної демократії, вивчення нормативного регулювання впровадження електронної демократії, а також розкриття інституційно-функціональних засади впровадження електронної

демократії в Україні (підрозділи 2.1, 2.2); *аналізу і синтезу* – під час вивчення поняття електронної демократії в дослідженнях вчених (підрозділ 1.1); *моделювання* – під час розроблення стратегії реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України (підрозділ 3.1); *дедукції* – для формування висновків до підрозділів; *індукції* – для отримання загального висновку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що магістерська робота є першим в Україні дослідженням особливостей впровадження електронної демократії в період повоєнної відбудови України. Розроблені та формульованні положення містять наукову новизну, зокрема:

вперше:

– запропоновано розробити і затвердити новий план заходів щодо розвитку електронної демократії з урахуванням особливостей повоєнних викликів. У повоєнний період на деокупованих територіях України для розвитку електронної демократії необхідно здійснити наступне: якнайшвидше відновити доступ до мережі Інтернет; забезпечити відповідною комп'ютерною технікою та програмним забезпеченням органи державної влади і місцевого самоврядування; залучити до роботи на деокупованих територіях державних службовців, які володіють вміннями та навичками роботи в кризових ситуаціях, мають відповідний досвід, а також спеціалістів в галузі ІКТ; необхідно ознайомити осіб з усіма нововведеннями, які відбулися в Україні, за час їх окупації (введення нових форм управління державою тощо); необхідно швидко ідентифікувати осіб, зокрема тих, хто отримував документ незаконних формувань «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» у віці 16-ти років і немає жодних офіційних документів, що підтверджують особу (видача ID-карток тощо); забезпечити ефективну комунікацією між мешканцями та органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні петиції, опитування в застосунку Дія, розміщення на сайтах міськрад пропозиції щодо формування та виконання громадського бюджету тощо; розробити та застосувати інструментарій електронної демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями (в тому числі слуху та зору);

удосконалено:

– поняття електронної демократії, під якою слід розуміти таку форму суспільних відносин, за якої громадяни держави, особи без громадянства, іноземці, а також організації, маючи безперешкодний та постійний доступ до публічної інформації, залучаються до державотворення, формування публічної політики, державного управління та місцевого самоврядування через електронну (цифрову) взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування;

– твердження щодо необхідності розробити та прийняти новий закон, яким визначити основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2024–2030 роки;

– систему першочергових заходів щодо реалізації електронної демократії у повоєнний період, до якої входять: 1) взаємодія суспільства та держави шляхом широкого застосування ІКТ, зокрема через мобільний застосунок «Дія»; 2) електронна участь громадян у прийнятті рішень щодо місцевих бюджетів; 3) запровадження та удосконалення порядку електронних звернень та електронних петицій; 4) обговорення законопроектів та рішень органів місцевого самоврядування; 5) запровадження електронного голосування.

– визначення електронного голосування, під яким слід розуміти комплекс процесів, пов'язаних з використанням ІКТ, який охоплює електронну реєстрацію кандидатів, електронну реєстрацію виборців, їх електронну ідентифікацію у день виборів, отримання виборцями електронного бюлетеня у застосунку, накладення цифрового підпису на бюлетень, відображення у Центральній виборчій комісії (далі – ЦВК) лише статистичних показників голосування без ідентифікації виборців (принцип таємного голосування), автоматичний підрахунок голосів;

дістало подальший розвиток:

– положення, що сутність електронної демократії полягає в тому, що вона забезпечує суспільство новими формами участі в державотворчих процесах із застосуванням ІКТ шляхом впливу на прийняття управлінських рішень органами державної влади та місцевого самоврядування; формування публічної політики дозволяє здійснювати ефективнішу взаємодію між суспільством та органами

державної влади чи місцевого самоврядування через електронні опитування, електронні петиції та електронні звернення; сприяє більшому залученню осіб з обмеженими можливостями до державних процесів, оскільки вони в повній мірі не здатні реалізовувати свої права за формами традиційної демократії;

– сукупність завдань електронної демократії, якими є: створення онлайн середовища для здійснення комунікації між суспільством і органами державної влади та місцевого самоврядування з метою збирання та опрацювання громадської думки, публічних обговорень тощо; організація взаємодії суспільства, уряду та парламенту; створення механізму навчання державними службовцями користування інструментами електронної демократії; забезпечення безпечного та постійного онлайн доступу до публічної інформації;

– положення, що розвиток інформаційного суспільства в європейських державах, як і електронної демократії зокрема, здійснювався за схожим сценарієм. Зокрема було взято курс на інформатизацію суспільства, забезпечення комп'ютерною технікою та відповідним програмним забезпеченням органи державної влади та місцевого самоврядування, оволодіння навичками користування ІКТ державними службовцями, запровадження інформаційної освіти у школах та університетах. Лише після реалізації цих заходів було поетапно впроваджено різні інститути електронної демократії, які нині продовжують розвиватися. Все це також супроводжувалося прийняттям новин законів та підзаконних актів для врегулювання нових суспільних відносин;

– твердження, що функціонуючих органів державної влади для впровадження та розвитку електронної демократії в Україні нині достатньо. Суб'єктами, які впроваджують електронну демократію в Україні, є Верховна рада України (далі – ВРУ), Президент України, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри), Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (далі – Мінінфраструктури), Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (далі – Мінреінтеграції), Міністерство культури та інформаційної політики України (далі – МКІП), Міністерство освіти і науки

України (далі – МОН), Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст), Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – Держспецзв'язку), обласні, районні, місцеві державні адміністрації, сільські, селищні, міські ради, інші органи державної влади, відповідно до покладених на них повноважень. Їх повноваження дозволяють здійснити впровадження та розвиток електронної демократії швидко та ефективно; окремі міністерства здатні реалізувати відповідні заходи по впровадженню електронної демократії на деокупованих територіях, що нині є вкрай актуальним і необхідним.

Практичне значення одержаних результатів. Результати магістерської роботи можна буде використати під час подальшого розвитку електронної демократії в нашій державі та впровадження її на деокупованих територіях; під час викладання навчальних дисциплін «Виборче право і виборчий процес», «Форми місцевої демократії», «Парламентаризм в умовах глобалізаційних викликів» та інші, а також для розроблення нової навчальної дисципліни «Впровадження та розвиток електронної демократії».

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані під час дослідження, оприлюднено на: Всеукраїнському круглому столі до Дня Гідності та Свободи України «Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу» (Київ, 23 листопада 2022 року) та Загальнонаціональному круглому столі до дня Незалежності України «Цінність незалежності як рушійна сила державотворення» (Київ, 6 вересня 2023 року).

Структура та обсяг кваліфікаційної магістерської роботи. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел (50 найменувань на 6 сторінках). Повний обсяг магістерської роботи становить 81 сторінка, із них обсяг основного тексту – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Поняття електронної демократії в дослідженнях вчених

«Розширення можливостей публічного управління та адміністрування шляхом застосування ІКТ є вирішальним фактором розвитку електронної демократії як сучасної моделі демократичної держави. Сталість розвитку електронного уряду є одним із ключових факторів швидких змін в сфері електронних послуг та електронних процедур. Це також є важливим фактором підвищення загального рівня залучення суспільства у процеси розробки та реалізації управлінських рішень інструментами електронного урядування. Все це активізує політичні процеси, полегшуючи, покращуючи та прискорюючи його різні аспекти, що певною мірою вдосконалює представницьку демократію в цілому. Прозорість і сервісна орієнтованість, чому сприяє впровадження ІКТ, стимулюють формування нової моделі сучасної держави – сервісної держави. Однак при цьому необхідно пам'ятати, що держава і влада мають орієнтуватись не на простих споживачів послуг, а саме на потреби громадянського суспільства як на невід'ємну складову сучасної демократії. Особливого значення за цих умов набувають: розширення можливостей участі громадян в обговоренні суспільно значущих рішень, громадський контроль за їх виконанням, оперативність реагування влади на звернення громадян. Саме такий підхід забезпечує двостороннє політичне спілкування та участь недержавних суб'єктів у процесі прийняття рішень. Тож правове забезпечення ефективної цифровізації стає важливим чинником розвитку сучасної моделі демократичної держави в Україні» [14, с. 9].

Електронна демократія є однією зі складових електронного урядування, яке вже тривалий час впроваджують в нашій державі. Повномасштабне вторгнення в Україну, окупація її частини території, постійні бойові дії

уповільнюють розвиток електронної демократії. Попри це органи державної влади та місцевого самоврядування намагаються усіляко підтримувати процес застосування інноваційних технологій, зокрема ІКТ, в демократичних процесах під час державотворення.

Одним із викликів щодо впровадження електронної демократії стало введення в Україні правового режиму воєнного стану, однак в майбутньому його не продовжать і змінять на особливий період, який буде супроводжуватися повоєнним відновленням нашої держави. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження процесу впровадження електронної демократії в повоєнний період. Однак перше тим, який перейти безпосередньо до вивчення цього питання, слід здійснити теоретичний аналіз наукових доробок вітчизняних вчених з приводу електронної демократії, визначити її поняття, сутність та завдання.

Поняття електронної демократії досліджували такі вчені, як О. І. Архипська, О. А. Баранов, Н. В. Грицяк, М. С. Демкова, С. В. Дзюба, В. П. Зінчук, О. О. Золотар, М. Є. Золотухін, А. А. Когут, І. Р. Козак, А. І. Кормич, Л. І. Кормич, О. С. Корчагіна, І. Г. Малюкова, А. Ю. Марусов, Т. В. Мотренко, Є. О. Омельченко, С. І. Панцир, С. М. Попова, Т. В. Попова, І. А. Рубан, А. І. Семенченко, В. Б. Синицький, Д. С. Слободяник, А. В. Слободянюк, С. Г. Соловійов, А. М. Тиндюк, О. М. Тішкін, Г. О. Толкачов, В. П. Удовиченко, М. Г. Хаустова, В. І. Храпак, С. А. Чукут, О. В. Чумаченко та ін.

Вчені Н. В. Грицяк та С. Г. Соловійов зазначають, що «поняття електронної демократії слід розуміти у вузькому та широкому значеннях. Так, у вузькому розумінні електронна демократія – це застосування ІКТ для забезпечення (електронного супроводу) прав громадян. Таким чином змінюється лише технологічний аспект подання заяв, звернень, запитів органам державної влади та місцевого самоврядування від імені громадян. Тобто, під час реалізації свого права на отримання певної послуги, громадянин може звернутися до у письмовій формі, а може із застосування, наприклад, електронної пошти» [7, с. 5]. «У широкому розумінні електронна демократія передбачає залучення

суспільства з використанням ІКТ до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань, прийняття управлінських рішень тощо. Прикладом може бути онлайн участь територіальної громади у засіданні місцевої ради шляхом перегляду трансляції засідання в мережі Інтернет, де кожен зацікавлений може висловити своє ставлення до прийнятих рішень, виступів доповідачів, таким чином, впливаючи на позицію органу державної влади чи місцевого самоврядування» [7, с. 5].

Термін «електронна демократія» у вузькому змісті «використовується у випадках, коли мова ведеться про застосування ІКТ для організації політичного процесу, застосування громадянами цих технологій для участі в конституційно передбачених діях у державному управлінні та місцевому самоврядуванні. Більшість фахівців переконані, що поняття «електронна демократія» включає використання ІКТ для захисту і розвитку основних демократичних цінностей і, перш за все, розширення дистанційних форм участі громадян в процесах ухвалення державних рішень. Зазначене повинно бути організовано так, щоб громадяни відчували свою причетність до політики і результативність особистої участі» [9, с. 22–23].

З огляду на тлумачення поняття електронної демократії у вузькому значенні, можна зазначити, що це визначення більше підходить до вузького змісту електронного урядування, ніж до визначення електронної демократії. Оскільки саме електронне урядування здійснює цифровий супровід прав людини і громадянина, тоді як електронна демократія передбачає онлайн участь у демократичних процесах державотворення, що полягає у висловлюванні своєї позиції щодо певних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування.

Під час тлумачення поняття «електронна демократія» С. М. Попова визначає її як «форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування ІКТ в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян

на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень» [22, с. 378; 36], тобто цілком продублювала визначення, передбачене у Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації (далі – Концепція).

Електронна демократія, на думку вченої, «забезпечує новий рівень підтримки і посилення демократичної участі; вона, охоплює ті сектори, де інститути громадянського суспільства залучаються до складання формальних і неформальних програм дій, а також у формування і прийняття суспільних рішень. Електронна демократія вимагає інформації, діалогу, спілкування, дискусії і безперервного створення відкритих публічних майданчиків, де громадяни можуть гуртуватися з метою відстоювання своїх громадянських інтересів. Медіа, як зазначає С. М. Попова, відіграють ключову роль в електронній демократії. Крім іншого, вони пропонують майданчик, де громадяни можуть взяти участь у публічних дебатах і захистити свої інтереси в публічній сфері. Нові медіа та постачальники електронних послуг покращують якість доступу до інформації, забезпечуючи людей найкращою базою для участі в демократії» [22, с. 378]. Зазначені твердження щодо електронної демократії не викликають сумнівів та цілком відображають сутність та важливість електронної демократії.

О. С. Корчагіна зазначає, що «електронна демократія – це форма демократії, що характеризується використанням ІКТ як основного засобу для адміністративних процесів, та за допомогою якої розширюються можливості громадян брати участь у реалізації своїх виборчих прав, формуванні державної політики і отриманні доступу до інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Електронна демократія має великий потенціал для поліпшення взаємодії влади і громадян в плані обговорення та

реалізації прийнятих рішень» [15, с. 4]. З приводу такого тлумачення слід зазначити, що електронна демократія, з одного боку, є формою традиційної демократії, як зазначає вчена, а з іншого – складовою електронного урядування.

Д. С. Слободяник вважає, що «електронна демократія є інструментом захисту людиною та громадянином своїх інтересів і визначення форм співробітництва з державою за допомогою технологій електронного урядування» [41, с. 142]. Зазначене тлумачення хоча і висвітлює основні аспекти електронної демократії, однак воно не відтворює її сутність, яка полягає у взаємодії суспільства і органів державної влади та місцевого самоврядування через використання ІКТ у процесі державотворення. Таким чином, електронна демократія – це передусім участь у державотворчих процесах.

Н. К. Дніпренко визначає електронну демократію як «одну з форм демократії, що передбачає використання інформаційно-комунікаційних систем для забезпечення громадянам права доступу до інформації, участь в управлінні державою, залучення до процесу вироблення та реалізації державної політики» [5, с. 87]. С. А. Чукут стверджує, що «електронна демократія – це забезпечення державою необхідних передумов можливості участі громадян в процесі вироблення і прийняття державних рішень за допомогою сучасних ІКТ» [43, с. 89]. О. І. Архипська переконує, що «електронна демократія – це використання інформаційних технологій з метою посилення демократичних процесів в державі. Електронна демократія є фундаментом для участі громадськості у прийнятті державних рішень та здійсненні впливу на творення державної політики» [1, с. 1; 45, с. 166].

Електронна демократія, як зазначають деякі вчені, є «формою організації суспільства за якої громадяни та бізнес залучаються до процесу державного управління та державотворення, а також до місцевого самоуправління за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій» [13, с. 4]. «Під терміном «електронна демократія» розуміється така політична система, в якій ІКТ використовуються для забезпечення виконання основних функцій демократичного процесу, зокрема: вільного доступу до суспільно важливої

інформації, свободи слова, участі в публічному управлінні (як шляхом вільного обговорення, так й участі у виборах, референдумах тощо)» [9, с. 23].

«Поняття «електронна демократія» за класичним визначенням включає три сектори: електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, а також інструменти, зокрема: електронне посередництво, електронну ініціативу, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні консультації, електронні звернення, електронну агітацію, електронний підрахунок голосів та електронні опитування. Електронна демократія використовує переваги електронної участі, електронної дискусії та електронних форумів» [9, с. 29].

З огляду на міжнародні правові акти, електронну демократію визначають як «інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою ІКТ. Її головним завданням є електронна підтримка демократії. Електронна демократія є однією зі стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів, демократичних процесів і поширення демократичних цінностей. Вона доповнює традиційні інструменти демократії і є взаємопов'язаною з ними. Електронна демократія охоплює всі електронні засоби, що уможливають для громадян контроль діяльності лідерів/політиків у публічній сфері. Залежно від сфери, в якій демократичні начала потребують розвитку, електронна демократія може використовувати різні методи: для забезпечення транспарентності політичного процесу; для збільшення прямого залучення й участі громадян; для поліпшення якості формування громадської думки шляхом створення нового простору інформації та її осмислення. Складовими електронної демократії визнають: 1) електронний парламент; 2) електронне законодавство; 3) електронний суд; 4) електронне посередництво; 5) електронні вибори; 6) електронний референдум; 7) електронне голосування; 8) електронні петиції; 9) електронні кампанії; 10) електронні опитування тощо» [40].

Аналіз поняття електронної демократії в дослідженнях вчених дає змогу дійти наступних **висновків**.

Аргументовано, що повномасштабне вторгнення в Україну, окупація її частини території, постійні бойові дії уповільнюють розвиток електронної демократії. Попри це органи державної влади та місцевого самоврядування намагаються усіляко підтримувати процес застосування ІКТ в демократичних процесах під час державотворення.

Науково доведено, що одним із викликів щодо впровадження електронної демократії стало введення в Україні правового режиму воєнного стану, однак в майбутньому його не продовжать і змінять на особливий період, який буде супроводжуватися повоєнним відновленням нашої держави. У зв'язку з цим постала необхідність дослідження процесу впровадження електронної демократії в повоєнний період.

Низка українських вчених досліджували поняття електронної демократії, однак одностайної позиції щодо його визначення немає. Кожен дослідник тлумачить поняття електронної демократії по-своєму. Одні розуміють це поняття у вузькому та широкому значеннях, інші – не поділяють такої позиції і тлумачать поняття без поділу на такі аспекти.

Серед усіх визначень можна виокремити спільні характеристики, які у них закладені, зокрема це: 1) обов'язкове використання ІКТ; 2) участь громадян в державотворенні; 3) реалізація прав людини і громадянина у демократичних процесах; 4) електронна взаємодія органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суспільства; 5) безперешкодний доступ до публічної інформації.

1.2. Поняття, сутність і завдання електронної демократії

«В Україні, яка є членом Ради Європи (далі – РЄ) та кандидатом у члени ЄС, розвиток демократичних процесів, застосування загально визнаної системи демократичних цінностей, зокрема щодо участі громадян та інститутів громадянського суспільства в процесах формування та реалізації державної політики, відіграє ключову роль у забезпеченні економічного та соціального прогресу в державі. З розвитком ІКТ з метою розширення можливостей участі громадян у процесі державотворення та державного управління все більше застосовуються інструменти електронної демократії» [36].

«Найбільш поширеними інструментами електронної демократії, що застосовуються сьогодні в Україні як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, є електронні консультації, електронні петиції, електронні звернення, бюджети участі (громадські бюджети). Також створені ресурси для оприлюднення наборів даних у формі відкритих даних, у тому числі з використанням електронних платформ, наприклад «Громадянське суспільство і влада», «Розумне місто» чи «Єдина система місцевих петицій», які поєднують у собі кілька електронних інструментів участі. Водночас відсутність в Україні методології оцінки розвитку у сфері електронної демократії не дає можливості на даний час об'єктивно оцінити процеси, пов'язані із зазначеним питанням» [36].

«Наведене демонструє недостатньо поширену практику застосування інструментів електронної демократії органами державної влади та органами місцевого самоврядування, як і практики їх використання громадянами, що свідчить про необхідність розроблення єдиної скоординованої державної політики, спрямованої на розв'язання таких першочергових проблем: 1) невизначеність державної політики у сфері електронної демократії, а також шляхів її реалізації; 2) недосконалість нормативно-правової бази, що регулює сферу розвитку електронної демократії та підзвітності громадянину суб'єктів владних повноважень з використанням сучасних можливостей ІКТ; 3) низький

рівень залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесів удосконалення державної політики, а також до імплементації її окремих інструментів; 4) відсутність даних щодо доступності використання нових інструментів електронної демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями (в тому числі слуху та зору); 5) відсутність достатньої електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів і недостатній рівень розвитку інформаційної інфраструктури; 6) недостатність єдиних стандартів ідентифікації громадян і підходів до створення, зберігання та використання електронних даних незалежно від використання систем і технологій; 7) наявність цифрової нерівності внаслідок недостатньо розвиненої інфраструктури доступу до Інтернету залежно від географічного положення та типів населених пунктів; 8) низький рівень готовності державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб до запровадження електронної демократії, недостатність рівня знань і навичок у державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, громадян щодо розвитку електронної демократії» [36].

Вирішення зазначених проблем дасть змогу впровадити електронну демократію в Україні та в подальшому її розвивати. Водночас, впровадження електронної демократії в Україні можна умовно поділити на три період: 1) довоєнний (до початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року); 2) воєнний (період бойових дій); 3) повоєнний (після закінчення бойових дій). Другий і третій період мають певні особливості, які пов'язані з дією правового режиму воєнного стану та в майбутньому – особливого періоду, що значно обмежують можливості органів державної влади щодо ефективного впровадження електронної демократії. Водночас, вирішення проблем в умовах воєнного стану значно спростить процес впровадження електронної демократії у повоєнний період. Для вирішення зазначених проблем, передусім слід здійснити теоретичний аналіз електронної демократії, визначити її поняття, сутність і завдання.

Чинні НПА мають різні визначення поняття «електронна демократія». Так, відповідно до розпорядження КМУ від 15 травня 2013 року № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» «електронна демократія – це форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування ІКТ» [38]. Більш ширше визначення надано у Концепції, де електронну демократію визначено як «форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування ІКТ в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень» [36]. Фактично це визначення дублює попереднє, однак його доповнено очікуваними результатами. На нашу думку, таке визначення змістовно навантаженим, а очікувані результати, закладені у це визначення, можуть змінюватися в залежності від різних обставин. Крім того, у зазначених вище поняттях визначено, що суб'єктами електронної демократії є лише громадяни України, тоді як фактично участь приймають усі особи – громадяни держави, особи без громадянства та іноземці.

«Електронна демократія передбачає участь громадян у управлінні державою на всіх рівнях (від органів державної влади і місцевого самоврядування до самоорганізації населення) за допомогою ІКТ. Водночас, електронна демократія не може розглядатись як окрема політика поза політикою демократизації як такої. Разом з тим вона спроможна суттєво посилити та прискорити демократичні процеси у всіх сферах державного життя» [10, с. 17].

«Світовий досвід із впровадження інструментів електронної демократії свідчить про її розуміння як складової електронного урядування. Впровадження електронної демократії в Україні дозволяє: 1) посилити участь громадян у публічному управлінні на національному, регіональному та місцевому рівнях; 2) покращити прозорість демократичного процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів, 3) покращити зворотну реакцію органів державної влади та місцевого самоврядування на звернення громадян, 4) сприяти публічним дебатам та привернути увагу громадян до процесу прийняття управлінських рішень» [10, с. 18].

З огляду на зазначене вище, пропонуємо під *електронною демократією* розуміти таку форму суспільних відносин, за якої громадяни держави, особи без громадянства, іноземці, а також організації, маючи безперешкодний та постійний доступ до публічної інформації, залучаються до державотворення, державного управління та місцевого самоврядування через електронну (цифрову) взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування.

«Електронна демократія полягає у використанні ІКТ з метою посилення демократичних процесів в державі. Метою електронної демократії є створення фундаменту для участі людини та громадянина у прийнятті державних рішень, посилення впливу на формування і реалізацію державної політики, вирішення питань місцевого значення, посилення прозорості та підзвітності органів державної влади та місцевого самоврядування громадянам. Електронна демократія є інструментом захисту людиною та громадянином своїх інтересів і визначення форм співробітництва з державою за допомогою технологій електронного урядування. В Україні електронна демократія повинна забезпечуватися можливістю кожної людини та громадянина через ІКТ взяти участь у формуванні та реалізації державної і місцевої політики» [41, с. 142]. Відповідальними за розвиток електронної демократії є передусім органи державної влади та місцевого самоврядування.

«Ключова характеристика електронної демократії – зміна форми і ступеню залучення громадян до прийняття політичних рішень. На основі узагальнення

існуючих теоретичних трактувань залучення громадян у політичний процес можна зробити висновок, що позитивна оцінка максимального залучення громадян не може розглядатися як аксіома, і різні теоретичні концепції відводять різне місце участі громадян у політиці. Відповідно, аргументацію провідних міжнародних організацій на користь електронної демократії, кінцевим благом в якій виступає підвищення рівня участі громадян, не можна вважати цілком переконливою. Оскільки визначення оптимального ступеню участі громадян у прийнятті політичних рішень можливе лише на ціннісному рівні, тобто оцінювати цей процес, виходячи з його впливу на ефективність прийняття державних управлінських рішень» [9, с. 22].

Як зазначають деякі вчені, «суть електронної демократії полягає у застосуванні сучасних ІКТ для широкого залучення громадян в громадсько-політичне життя. При цьому, самі по собі ІКТ не забезпечують участь громадян і бізнесу у прийнятті рішень. Комунікації, навіть якими б вони не були розвиненими, лише інструмент у руках суспільства. Для електронної демократії визначальними є воля і голос народу, а для забезпечення «доставки» цього голосу посадовцям і слугує феномен електронної демократії» [9, с. 35].

Таким чином, сутність електронної демократії полягає в тому, що вона забезпечує суспільство новими формами участі в державотворчих процесах із застосуванням ІКТ шляхом впливу на прийняття управлінських рішень органами державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, вона дозволяє здійснювати ефективнішу взаємодію між суспільством та органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні опитування, електронні петиції та електронні звернення. Електронна демократія сприяє більшому залученню осіб з обмеженими можливостями до державних процесів, оскільки вони в повній мірі не здатні реалізовувати свої права за формами традиційної демократії.

«Оскільки електронна демократія відкриває нові канали для інформації, спілкування, дискусій та участі, підвищує рівень прозорості та підзвітності, вона має потенціал усунення недоліків в існуючих демократичних інститутах і

процесах, у сфері побудови громадянського суспільства, включаючи його побудову серед меншин і разом з ними. Пропонуючи засоби обмеження ступеню виключення з політичних процесів, електронна демократія спроможна посилити соціальну інтеграцію та соціальну згуртованість, сприяючи тим самим зміцненню суспільної стабільності. Електронна демократія здатна ще більше посилити європейську, міжнародну та глобальну сутність політики і полегшити транскордонне співробітництво» [9, с. 28].

«Перевагами електронної демократії з традиційними формами реалізації представницької демократії є: 1) істотне зниження витрат на здійснення демократичних процедур та інтерактивні форми взаємодії з громадянами, що дозволяє органам державної влади більш повно враховувати думки різних соціальних груп при прийнятті управлінських рішень; 2) залучення громадян до прийняття управлінських рішень на ранніх стадіях його формулювання; 3) залучення громадян з обмеженими можливостями, яким складно забезпечувати свої права за традиційними формами демократії; 4) зміцнення довіри громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування за рахунок участі в прийнятті управлінських рішень та прозорості їх прийняття» [7, с. 42–43].

Проте є й проблеми запровадження електронної демократії в Україні. Так, «основною проблемою є відсутність чіткого бачення концепції електронної демократії, цілей, завдань, перспектив, а також відсутність відповідних стратегічних рішень, які могли б забезпечити програми електронної демократії – проблема політичної невизначеності та дезорієнтації електронної демократії. Іншою серйозною проблемою є різний рівень інституційної, зокрема технічно-організаційної готовності органів державної влади та місцевого самоврядування до впровадження інструментів електронної демократії. Суттєва нерівномірність спостерігається на рівні центральних та регіональних органів державної влади – проблема інституційної невизначеності електронної демократії. Ці причини зумовлюють низьку результативність державних та урядових стратегій, які передбачають розвиток електронної демократії. Стратегії, проекти, плани дій не

враховують достатньо детальні рекомендації міжнародних організацій, членом яких є Україна, крім того, війна також знижує темпи розвитку електронної демократії. Програми не враховують реальні соціальні, економічні, гуманітарні перешкоди із якими зіштовхуються громадяни під час реалізації електронної демократії. З точки зору Рекомендацій РЄ Україна використовує мінімальну кількість інструментів електронної демократії. Політика е-демократії в Україні зосереджується переважно на рівні органів виконавчої влади, роль якої в демократичних процесах не є визначальною» [8, с. 17–18].

Нині в Україні в межах електронної демократії впроваджують такі її інструменти як електронні петиції, електронні звернення, електронні опитування та Громадський бюджет, в майбутньому – електронне голосування. При цьому РЄ визначає інструментами електронної демократії значно ширше коло ресурсів, зокрема електронне голосування, електронне законотворення, електронне навколишнє середовище (екологія), електронне опитування, електронне правосуддя, електронний парламент, електронний референдум, електронні вибори, електронні ініціативи, електронні консультації, електронні петиції, електронні політичні компанії. Таким чином, в Україні нині впроваджено менше 25 % інструментів електронної демократії, що є недостатнім для стандартів ЄС.

РЄ визначає електронну демократію як «використання ІКТ урядами, політичними партіями, громадянами та іншими учасниками політичних процесів на місцях, у регіонах, на національному або міжнародному рівнях з метою розширення участі громадян у процесах прийняття державних рішень. ІКТ можуть використовуватися в різних формах, а не тільки для голосування. У рамках підходів за принципом «знизу–вгору» громадяни та організації можуть використовувати їх як засоби для того, щоб їх голоси були почуті, політики та партії – для проведення кампаній, а публічні органи – для вдосконалення послуг, що надаються громадянам, шляхом впровадження електронних методів подачі звернень чи проведення консультацій» [9, с. 23].

Відповідно до рекомендацій РЄ щодо електронної демократії принципами електронної демократії є: 1) посилення демократії, демократичних інститутів та

процесів, поширення демократичних цінностей; 2) сумісність із традиційними процесами демократії; 3) базується на демократичних, соціальних, гуманістичних, етичних та культурних цінностях суспільства; 4) ґрунтується на принципах прозорості, участі, результативності, ефективності, підзвітності; 5) впроваджує та підтримує фундаментальні права та свободи людини і громадянина; 6) взаємна участь усіх суб'єктів у демократичних процесах та її взаємовигода; 7) обов'язкова органів влади, участь громадян, громадських груп, недержавних урядових організацій, медіа та бізнес-спільноти; 8) будь-яку форма участі у демократичному процесі можливо реалізувати через електронну демократію; 9) впроваджується на різних рівнях; 10) обов'язкове застосування ІКТ; 11) забезпечення можливості участі осіб, з обмеженими можливостями; 12) постійний розвиток інформаційної бази та доступу до неї; 13) впровадження та використанні інноваційних технологій; 14) безпечний та постійний доступ до публічної інформації; 15) збір та врахування думки громадян під час прийняття управлінських рішень [50].

З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що завданнями електронної демократії є: створення онлайн середовища для здійснення комунікації між суспільством і органами державної влади та місцевого самоврядування з метою збирання та опрацювання громадської думки, публічних обговорень тощо; організація взаємодії суспільства, уряду та парламенту; створення механізму навчання державними службовцями користування інструментами електронної демократії; забезпечення безпечного та постійного онлайн доступу до публічної інформації.

Аналіз поняття, сутності та завдань електронної демократії дає змогу дійти наступних **висновків**.

Визначено, що електронна демократія – це така форма суспільних відносин, за якої громадяни держави, особи без громадянства, іноземці, а також організації, маючи безперешкодний та постійний доступ до публічної інформації, залучаються до державотворення, вироблення публічної політики,

державного управління та місцевого самоврядування через електронну (цифрову) взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Обґрунтовано, що сутність електронної демократії полягає в тому, що вона забезпечує суспільство новими формами участі в державотворчих процесах із застосуванням ІКТ шляхом впливу на прийняття управлінських рішень органами державної влади та місцевого самоврядування. Вона дозволяє здійснювати ефективнішу взаємодію між суспільством та органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні опитування, електронні петиції та електронні звернення. Електронна демократія сприяє більшому залученню осіб з обмеженими можливостями до державних процесів, оскільки вони в повній мірі не здатні реалізовувати свої права за формами традиційної демократії.

Науково доведено, що завданнями електронної демократії є: 1) створення онлайн середовища для здійснення комунікації між суспільством і органами державної влади та місцевого самоврядування з метою збирання та опрацювання громадської думки, публічних обговорень тощо; 2) організація взаємодії суспільства, уряду та парламенту; 3) створення механізму навчання користування інструментами електронної демократії публічних службовців; 4) забезпечення безпечного та постійного онлайн доступу до публічної інформації.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Нормативно-правове регулювання впровадження електронної демократії в Україні

Впровадження електронної демократії в Україні врегульовано низкою НПА, зокрема:

- 1) Конституцією України;
- 2) законами України від 9 січня 2007 року № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», від 22 травня 2003 року № 851-IV «Про електронні документи та електронний документообіг», від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII «Про електронні довірчі послуги», від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР «Про звернення громадян», від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації», від 1 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних», від 6 вересня 2012 року № 5203-VI «Про адміністративні послуги»;
- 3) Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»»;
- 4) постановою КМУ від 17 січня 2018 року № 55 «Деякі питання документування управлінської діяльності»;
- 5) розпорядженнями КМУ від 5 квітня 2012 року № 220-р «Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»», від 15 травня 2013 року № 386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні»; від 20 вересня 2017 року № 649-р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», від 8 листопада 2017 року № 797-р «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації».

Конституція України регулює найважливіші суспільні відносини, тим самим визначає основні правові засади для впровадження та розвитку електронної

демократії в Україні. Відповідно до ст. 5 Основного Закону «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» [12]. Крім того, «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» (ст. 40 Конституції України) [12].

Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» проголошує, що «основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних ІКТ можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни на основі цілей і принципів, проголошених Організацією Об'єднаних Націй, Декларації принципів та Плану дій, напрацьованих на Всесвітніх зустрічах на вищому рівні з питань інформаційного суспільства та постанови Верховної Ради України (далі – ВРУ) від 1 грудня 2005 року «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні»» [33].

«Основними стратегічними цілями розвитку інформаційного суспільства в Україні визначено наступне: 1) прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя, зокрема в економіку України і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 2) забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості; 3) розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція із

світовою інфраструктурою; 4) державна підтримка нових «електронних» секторів економіки (торгівлі, надання фінансових і банківських послуг тощо); 5) створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля; 6) збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування; 7) державна підтримка використання новітніх ІКТ засобами масової інформації; 8) використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами; 9) досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив; 10) захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику «інформаційної нерівності»; 11) вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин; 12) покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ» [33].

Таким чином, можна стверджувати, що основні засади інформаційного розвитку нашого суспільства закладалися одразу після проголошення незалежності та розбудови державності. Хоча зазначений закон розрахований на строк до 2015 року, він продовжує бути чинним та частково актуальним. Це означає, що необхідно розробити та прийняти новий закон, яким визначити основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2024–2030 роки.

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» «встановлює основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів». Так, відповідно до ст. 6 зазначеного закону «для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа. Відносини, пов'язані з використанням удосконалених та кваліфікованих електронних підписів,

регулюються Законом України «Про електронні довірчі послуги» [27]. Закон України «Про електронні довірчі послуги» в свою чергу «визначає правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, у тому числі транскордонних, права та обов'язки суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації. Його метою є врегулювання відносин у сферах надання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації» [26].

Зазначені вище закони врегульовують питання щодо електронного документообігу, дії електронного підпису та порядку ідентифікації, що безпосередньо застосовано в електронній демократії, а в майбутньому буде застосовано безпосередньо під час електронних виборів через електронний бюлетень.

Закон України «Про звернення громадян» «регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення» [31]. У частині впровадження електронної демократії слід акцентувати увагу на ст. 23-1 цього закону. Так, «громадяни можуть звернутися до Президента України, ВРУ, КМУ, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. Електронна петиція оприлюднюється на офіційному веб-сайті відповідно Президента України, ВРУ, КМУ, органу

місцевого самоврядування або на веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій, протягом двох робочих днів з дня надсилання її автором (ініціатором). У разі визнання за доцільне викладені в електронній петиції пропозиції можуть реалізовуватися органом, якому вона адресована, шляхом прийняття з питань, віднесених до його компетенції, відповідного рішення. Президентом України, КМУ, народними депутатами України за результатами розгляду електронної петиції можуть розроблятися та вноситися в установленому порядку на розгляд ВРУ законопроекти, спрямовані на вирішення порушених у петиції питань» [31].

Зазначена норма є одним із засобів реалізації електронної демократії (електронна петиція), безпосереднє публічне звернення до органів державної влади чи місцевого самоврядування для вирішення певного питання.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» «визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес» [25]. Закон України «Про захист персональних даних» «регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних» [30]. Зазначені закони регулюють порядок доступу до публічної інформації, що є необхідним в мовах впровадження електронної демократії, а також передбачають захист як публічної інформації, так і персональних даних, які можуть бути зазначені в електронному підписі та інших електронних документах. Регулювання цих суспільних відносин в умовах цифровізації урядування є невід'ємною складовою як інформаційної безпеки зокрема, так і національної безпеки загалом.

Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»» було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», яка «визначає мету, вектори руху, дорожню карту,

першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. Однією із запланованих реформ визначено децентралізацію та реформу державного управління, метою якої є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Результатом впровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх ІКТ (електронного урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики» [34]. Попри те, що зазначена стратегія розрахована до 2020 року, вона чинна донині. У 2018 році народні депутати України розробили проєкт закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року», однак у 2019 році його було відкликано.

Постановою КМУ «Деякі питання документування управлінської діяльності» «затверджено Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, Типову інструкцію з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, Регламент організації взаємодії органів виконавчої влади в електронній формі. Зазначені інструкції та регламент, які розроблені у відповідності до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та визначають конкретний порядок обігу електронної документації» [3].

Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» визначає мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи і механізм реалізації цієї стратегії з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 року. Однією з основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства визначено розвиток електронної демократії» [38].

Зазначена стратегія вперше розкрила зміст поняття «електронна демократія» як «форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління шляхом широкого застосування ІКТ» [38].

«Основними засадами та напрямками розвитку електронної демократії є:

- 1) удосконалення нормативно-правового забезпечення у частині організації електронної взаємодії громадян та організацій з державними органами;
- 2) активне використання новітніх ІКТ для забезпечення участі громадян та організацій у формуванні та реалізації державної політики, у тому числі шляхом підтримки пілотних інтернет-проектів;
- 3) формування мережевої культури комунікації на засадах партнерства;
- 4) визнання важливої ролі засобів масової інформації як майданчиків для публічних форумів та дискусій, за допомогою яких громадяни мають можливість відстоювати свої суспільні інтереси;
- 5) створення та впровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Електронний парламент України», яка забезпечить доступ громадян до інформації про парламентську діяльність та документів, а також стимулює розвиток рівноправного цілісного інформаційного суспільства у результаті використання сучасних ІКТ і стандартів;
- 6) створення на базі Національного центру підтримки електронного урядування системи інтерактивної взаємодії з громадянами з використанням наявних соціальних мереж «Ми розвиваємо електронне урядування»;
- 7) сприяння співпраці державних органів з інститутами громадянського суспільства, експертами та міжнародними партнерами у розробленні проєктів НПА, стандартів та впровадженні пілотних проєктів електронної демократії з дотриманням прав людини та верховенства права» [38].

Розпорядженням КМУ від 20 вересня 2017 року № 649-р «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» «визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління розвиток електронного урядування. Його складовою є розвиток електронних інструментів залучення громадян, який передбачає: 1) розвиток інституту електронних звернень та електронних петицій; 2) розвиток інструментів

«відкритий бюджет», «громадський бюджет», онлайн обговорення проєктів НПА та інших інструментів участі громадян у прийнятті управлінських рішень; 3) запровадження електронних форм зворотного зв'язку на офіційних веб-сайтах органів влади, у тому числі тематичних, для отримання якісного зворотного зв'язку з різних питань; 4) широке залучення громадських об'єднань та профільних асоціацій до планування розвитку та моніторингу стану розвитку електронного урядування; 5) стимулювання використання електронних інструментів залучення громадян та підтримка громадських ініціатив у сфері електронного урядування» [35].

Розпорядженням КМУ від 8 листопада 2017 року № 797-р «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» визначено «напрямки впровадження електронної демократії: 1) нормативно-правове забезпечення розвитку електронної демократії; 2) ресурсне забезпечення впровадження та використання інструментів електронної демократії суб'єктами владних повноважень; 3) підвищення готовності органів державної влади та органів місцевого самоврядування до використання можливостей електронної демократії; 4) забезпечення доступності інструментів електронної демократії» [36].

Концепція надала визначення поняттю «електронна демократія», яке значно ширше за визначення у розпорядженні КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні». Так, «електронна демократія – це форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування ІКТ в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень» [36].

Недоліками Концепції є те, що вона передбачає план заходів лише на 2017–2018 роки. Попри те, що вона у 2020 році зазнала змін, план заходів не було перезатверджено на наступні роки. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до Концепції, якими визначити конкретний план заходів, необхідних для подальшого запровадження електронної демократії. При цьому слід визначити перспективу на найближчі 2 роки із подальшою можливістю коригування плану заходів.

Аналіз нормативно-правового регулювання впровадження електронної демократії в Україні дає змогу дійти наступних **висновків**.

Аргументовано, що впровадження електронної демократії в Україні врегульовано низкою законів та підзаконних НПА, однак деякі з них вже застарілі та потребують змін, а також є необхідність розроблення та прийняття нових підзаконних актів.

Констатовано відсутність єдиної системи правових актів, які врегульовують функціонування електронної демократії або окремих її елементів у різних сферах життєдіяльності. Попри запровадження електронної демократії, відсутня єдність нормативної бази, що, призводить до ситуації, коли, наприклад, одному суб'єкту надає право вчинення певних дій, а у іншого суб'єкта така діяльність або не передбачена, або не врегульована.

Попри те, що Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» розрахований до 2015 року, він продовжує бути чинним та частково актуальним. Однак постає необхідність розробити та прийняти новий закон, яким визначити основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2024–2030 роки.

Науково доведено, що Концепція є одним із основних НПА, який безпосередньо визначає засади впровадження електронної демократії та регулює цей процес. Однак, вона передбачає план заходів лише на 2017–2018 роки. У зв'язку з цим, пропонуємо внести відповідні зміни до Концепції, зокрема розробити і затвердити новий план заходів щодо розвитку електронної демократії на найближчі 2 роки (2024–2025 роки) з урахуванням особливостей воєнного стану та повоєнних викликів.

2.2. Інституційно-функціональні засади впровадження електронної демократії в Україні

«Електронна демократія є інструментом розвитку та демократизації інформаційного суспільства, впровадження якої сприяє створенню умов для прозорого та відкритого державного управління. В основні цієї новітньої інтерактивної системи державного управління закладено принципи підзвітності, прозорості, відкритості. Електронна демократія забезпечує ефективну взаємодію неурядових організацій, громадян з органами державної влади за допомогою ІКТ. Забезпечення модернізації національної політики щодо розвитку електронної демократії є ефективним лише за наявності відповідної організаційної структури з чіткою системою суб'єктів (інститутів), що реалізують політику в даному напрямі. Перехід до електронної демократії означає трансформацію усіх форм діяльності органів влади, зміну їх структури, завдань та функцій. Успіх реалізації цього переходу залежить від правильної стратегії і тактики, координації та ефективної взаємодії усіх суб'єктів цього процесу: уряду, бізнесу та громадськості» [18, с. 94].

Суб'єктами, які впроваджують електронну демократію в Україні, є органи державної влади та місцевого самоврядування. До них належать: 1) ВРУ; 2) Президент України; 3) КМУ; 4) Мінцифри; 5) Мінінфраструктури; 6) Мінреінтеграції; 7) МКІП; 8) МОН; 9) Мін'юст; 10) Держспецзв'язку; 11) обласні, районні, місцеві державні адміністрації; 12) сільські, селищні, міські ради; 13) інші органи державної влади, відповідно до покладених на них повноважень.

ВРУ є «єдиним органом законодавчої влади в Україні та здійснює, крім інших, такі повноваження щодо впровадження електронної демократії, зокрема: 1) прийняття законів; 2) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; 3) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття

повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору; 4) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; 5) призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією України; 6) здійснення контролю за діяльністю КМУ відповідно до Конституції України та закону; 7) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; 8) утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів; 9) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування; 10) надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України; 11) здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією України та законом» [12].

Ефективне виконання зазначених повноважень дають змогу запровадити електронну демократію та здійснити подальший її розвиток. Зокрема, законами (кодексами) України визначається основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні, порядок функціонування електронного документообігу, порядок надання електронних довірчих послуг та інших адміністративних послуг, порядок проведення виборів, підстави та порядок звернень громадян та їх розгляд, захист персональних даних та доступ до публічної інформації. Парламент України на належному рівні виконує свої функції, що значно пришвидшує процес впровадження електронної демократії в нашій державі. Однак, як було зазначено у попередньому розділі, ВРУ необхідно розробити та прийняти новий закон, яким визначити основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2024–2030 роки.

Президент України «є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Кім того він є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору. Президент України, у тому числі, виконує такі повноваження щодо запровадження електронної демократії, як: 1) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до ст. 156 Конституції України, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; 2) призначає позачергові вибори до ВРУ у строки, встановлені Конституцією України; 3) на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України» [12].

Діяльність Президента України щодо запровадження електронної демократії має важливе значення, оскільки саме він своїм указом схвалив Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», яка визначає пріоритетні напрямки державної політики на визначені роки, серед яких є впровадження та розвиток електронної демократії. Це означає, що інші органи державної влади та місцевого самоврядування будуть спрямовувати свої зусилля на виконання цього указу.

КМУ «є вищим органом у системі органів виконавчої влади та виконує наступні повноваження у сфері забезпечення електронної демократії: 1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; 2) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору; 3) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; 4) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; 5) розробляє і

здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; 6) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади; 7) утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (далі – ЦОВВ), діяльність яких пов’язана з реалізацією електронної демократії, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади» [12].

КМУ є одним із головних органів державної влади, який запроваджує електронну демократію в нашій державі, оскільки саме він забезпечує здійснення внутрішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, а також живає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. З метою впровадження електронної демократії в Україні КМУ визначив деякі питання документування управлінської діяльності, схвалив плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»», Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні», Концепції розвитку електронного урядування в Україні, а також Концепцію.

Мінцифри є «головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті» [20].

Крім того, він «здійснює заходи щодо створення та забезпечення функціонування: 1) системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта»; 2) системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; 3) інтегрованої системи електронної ідентифікації; 4) єдиного державного веб-порталу відкритих даних; 5) національного реєстру електронних інформаційних ресурсів; 6) Єдиного державного веб-порталу електронних послуг; 7) Національної веб-платформи центрів надання адміністративних послуг; 8) онлайн-платформи взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства; 9) державної платформи стану розвитку широкопasmового доступу до Інтернету (broadband.gov.ua); 10) державного веб-порталу правового режиму Дія Сіті (city.diiia.gov.ua), реєстру Дія Сіті; 11) єдиного державного веб-порталу цифрової освіти; 12) Єдиного державного веб-порталу для збору пожертв на підтримку України «United24»; 13) веб-порталу «Дія. Цифрова громада»» [20].

Таким чином, Мінцифри є одним із головних і водночас профільним органом державної влади, який безпосередньо працює над інформатизацією суспільного життя, впровадженням електронної демократії та розвитком її інструментів.

Мінінфраструктури є «головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну політику: 1) у сфері державної регіональної політики, розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою, житлової політики; 2) у сфері з відновлення регіонів, територій та інфраструктури, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [28].

Мінреінтеграції є «головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань: 1) тимчасово окупованої території та захисту прав населення, що на ній проживає, кінцевою метою якої є їх реінтеграція в єдиний правовий, інформаційний, соціально-економічний, культурний, освітній простір України; 2) відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України;

3) розвитку тимчасово окупованої території після її реінтеграції, а також прилеглих до неї територій» [4].

Таким чином, зазначені вище міністерства сприяють впровадженню електронної демократії шляхом будівництва та забезпечення функціонування електронних комунікаційних систем, а також відновлення їх роботи на деокупованих територіях. Без доступу до мережі Інтернет у громадян не буде можливості скористатися сервісом, який надає електронна демократія, а тому зазначені міністерства істотно впливають на впровадження електронної демократії, а також мають істотне значення для здійснення цього процесу на деокупованих територіях.

МКІП є» головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах інформаційного суверенітету України та інформаційної безпеки» [2]. Водночас Держспецзв'язку є «державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, активної протидії агресії у кіберпросторі, а також інших завдань відповідно до закону» [24].

Зазначені органи державної влади здійснюють захист інформації та забезпечують інформаційну безпеку даних в Україні. Без належного захисту персональних даних та безпечної передачі інформації неможливо ефективно впроваджувати електронну демократію, оскільки це може призвести до несанкціонованого розголошення зазначених даних, що своєю чергою спричинить або може спричинити шкоду користувачам інструментів електронної демократії. Це викликатиме недовіру з боку громадян до електронної демократії і усього, що з нею пов'язане, а тому її інструментами припинять користуватися і, відповідно, зупинлять розвиток інформатизації державного управління та демократизації суспільства.

МОН забезпечує навчання користування ІКТ та відповідним програмним забезпеченням. Мін'юст здійснює правову політику, а отже, розробляє та впроваджує нові форми та способи нормативно-правового забезпечення суспільних відносин, що необхідно для удосконалення правового регулювання електронної демократії.

Обласні, районні, місцеві державні адміністрації «на відповідній території забезпечують: 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, КМУ, інших органів виконавчої влади; 2) додержання прав і свобод громадян; 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку; 4) взаємодію з органами місцевого самоврядування» [12].

Сільські, селищні, міські ради «на відповідній території забезпечують: 1) підготовку програм соціально-економічного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм; 2) збалансований економічний та соціальний розвиток відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; 4) надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» [32].

Місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування у взаємодії один з одним впроваджують електронну демократію на місцях, а також сприяють реалізації загальнодержавних заходів щодо впровадження та розвитку електронної демократії в Україні.

Нині в Українських містах запроваджують та розвивають деякі інструменти електронної демократії, зокрема у Києві це Kyiv Smart City. Ця концепція розвитку міста сприяє ефективній взаємодії мешканців міста з місцевими органами державної влади та місцевого самоврядування. Особливістю цієї концепції є застосунок «Київ Цифровий», який інформує містян про ситуацію в Києві (перекриті дороги, обмежений рух транспорту, штрафи, паркування тощо), допомагає здійснити оплату проїзду в комунальному

громадському транспорті, допомагає записатися до центру надання адміністративних послуг, прийняти участь у голосуванні за певну петицію, проводить опитування мешканців міста з різних питань (перейменування вулиці, парку, скверу тощо), передбачає мапу укриттів та багато інших функцій.

Крім цього, в українських містах розвивають такі концепції, як «Розумне місто», «Відкрите місто», «Мій Голос» та багато інших, менш популярних концепцій та проєктів. Усі вони спрямовані на забезпечення взаємодії суспільства з органами державної влади та місцевого самоврядування, ефективної комунікації, доступу до публічної інформації тощо.

Аналіз інституційно-функціональних засад впровадження електронної демократії в Україні дає змогу дійти наступних **висновків**.

На підставі вивчення повноважень органів державної влади визначено, що суб'єктами, які впроваджують електронну демократію в Україні, є: ВРУ; Президент України; КМУ; Мінцифри; Мінінфраструктури; Мінреінтеграції; МКІП; МОН; Мін'юст; Держспецзв'язку; обласні, районні, місцеві державні адміністрації; сільські, селищні, міські ради; інші органи державної влади, відповідно до покладених на них повноважень.

Аргументовано, що функціонуючих органів державної влади для впровадження та розвитку електронної демократії в Україні нині достатньо. Їх повноваження дозволяють здійснити цей процес швидко та ефективно. Крім того, окремі міністерства здатні реалізувати відповідні заходи по впровадженню електронної демократії на деокупованих територіях, що нині є вкрай актуальним і необхідним.

2.3. Аналіз зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії

Провідні європейські держави усіляко сприяють поширенню використання ІКТ в усіх сферах суспільного життя. Однією зі сфер, де використання цифрових технологій є інноваційним та ефективним, є взаємозв'язок органів державної влади та місцевого самоврядування зі суспільством. «Електронне урядування забезпечує прозорість роботи державного апарату, убезпечує громадян і бізнес від свавілля чиновників, а отже, запобігає корупції. Однією з найважливіших складових електронного урядування є електронна демократія, яка виступає інструментом розвитку демократії, розглядається як реальний шлях до просування та сприяння демократичним процесам у сучасному суспільстві. Можна з упевненістю стверджувати, що технології електронного урядування позитивно впливають на імідж держави. Це проявляється у тому, що органи влади не намагаються приховати інформацію та фінансові потоки від населення, урядові програми, рішення та закони знаходяться під контролем громадськості» [44, с. 141]. Впровадження інструментів електронної демократії в європейських державах сприяє прискоренню демократизації суспільного життя шляхом використання сучасних технологій.

Україна, яка є демократичною державою та кандидатом у члени в ЄС, повинна також застосовувати сучасні інноваційні технології у процесі державотворення та впроваджувати електронну демократію. Органи державної влади та місцевого самоврядування здійснили низку заходів, необхідних для впровадження та розвитку деяких інструментів електронної демократії в Україні. Однак, реалізованих дій недостатньо для залучення широкого кола суб'єктів суспільних відносин до електронної взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, вимоги, які поставлені перед нашою державою щодо набуття повноправного членства в ЄС, зобов'язують розвивати електронну демократію аби відповідати рівню зарубіжних держав, зокрема держав-членів ЄС. У зв'язку з цим, виникає необхідність дослідження зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії.

«Більшість європейських країн створили власну ефективну систему надання та поширення електронних послуг, враховуючи як окремі економічні показники, так і за рівнем електронної готовності та обізнаності громадян. Тому для України, що обрала шлях до європейської інтеграції та демократичного розвитку, досвід країн ЄС є надзвичайно корисним» [44, с. 141].

Комітетом міністрів РЄ у 2009 році рекомендовано, щоб при впровадженні урядами електронної демократії було дотримано певних умов. Зокрема, «електронна демократія має: 1) повністю задовольняти зобов'язання щодо прав людини і фундаментальних свобод і принципів, які регулюють місцеву організацію демократичного управління; 2) підвищувати ефективність демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів; 3) доповнювати традиційні демократичні процеси для посилення участі суспільства в політичних процесах; 4) підтримувати і посилювати довіру громадян до демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів; 5) підтримувати демократичну роль таких посередників між громадянами і державою як демократичні інститути, політичні діячі та медіа; 6) забезпечувати підвищення прозорості, підзвітності, участі, субсидіарності та соціальної згуртованості; 7) пропонувати можливості для змістовної та ефективної громадської дискусії та участі у всіх етапах демократичного процесу, відповідального за потреби і пріоритети народу; 8) бути частиною збалансованих і орієнтованих на громадян правил і норм, включаючи закони» [7, с. 50–51].

Одним із найкращих прикладів успішного впровадження та розвитку електронної демократії є Естонія. Громадяни цієї держави з 2002 року отримують замість паперових документів, пластикові ID-картки, за допомогою яких користуються широким спектром послуг в електронному режимі через мережу Інтернет. Зокрема це адміністративні, освітні, фінансові та медичні послуги, можливість користуватися громадським транспортом, здійснювати голосування на виборах, отримувати водійські посвідчення та подорожувати державами-членами ЄС. Зазначений перелік послуг, які можна отримати за допомогою ІКТ в Естонії не є вичерпним.

Найважливішою подією в розвитку електронної демократії в Естонії стало розроблення та впровадження програми X-Road, під якою слід розуміти систему, яка керує запитами між незв'язаними комп'ютерними середовищами, здійснює передачу даних в електронному вигляду та їх захист і шифрування, що допомагає отримувати адміністративні послуги онлайн.

Проблеми з паперовою тяганиною та бюрократичними формальностями, що значно забирають час, як і громадян, так і державних службовців, стали поштовхом для запровадження електронної демократії в Естонії. Після здобуття незалежності в Естонії запровадили проєкт «Електронна Естонія». У 1996 році було утворено Національний комітет комп'ютеризації системи освіти. Першим етапом цифровізації демократичних процесів стала реформа освіти, яка полягала у інформатизації та комп'ютеризації закладів загальної освіти. Одним з основних навчальних предметів у школах стала інформатика, а педагогічні працівники проходили перепідготовку і опановували комп'ютерну грамотність. Фінансуванням проєктів, пов'язаних із впровадженням електронної демократії в Естонії, займався Уряд цієї держави, зокрема виділяв грошові кошти на придбання комп'ютерної техніки та програмного забезпечення у школи, на підвищення кваліфікації педагогічних працівників щодо володіння комп'ютерами та відповідними комп'ютерними програмами.

Вже у 2000 році органи державної влади та місцевого самоврядування Естонії перейшли на електронний документообіг, що значно спростило роботу державних службовців, зменшився час прийняття рішення та оформлення документів. У 2002 році було створено Академію електронного управління, працівники якої надавали консультації, здійснювали навчання та сприяли інформаційному розвитку громадян. Увесь процес впровадження електронної демократії в Естонії супроводжувався прийняття відповідних законодавчих та підзаконних актів, які врегулювали різні питання, що стосувалися електронної взаємодії органи державної влади, місцевого самоврядування на суспільства. Нині в Естонії близько 90 % послуг можна отримати онлайн, що допомагає

економити грошові кошти та час. Зокрема це мобільний застосунок «Mobile ID», електронна ідентифікація, електронне голосування та інші.

Основну роль щодо впровадження електронної демократії в Естонії відіграє парламент – орган законодавчої влади. До зазначеного процесу залучені: 1) Міністерство економічних відносин Естонії, яке відповідає за формування інформаційної політики; 2) Департамент державних інформаційних систем, який здійснює реалізацію інформаційної політики, а також відповідає за координацію та контроль державної інформаційної системи; 3) Центр інформатики Міністерства економіки і комунікацій Естонії, який забезпечує функціонування і розвиток спільних інформаційних систем органів державної влади; 4) Аудиторська палата здійснює контроль за впровадженням реформ та забезпеченням якісного сервісу шляхом оцінки економічності, ефективності, результативності діяльності публічної адміністрації та надання рекомендацій; 5) Інспекція із захисту інформації, яка здійснює незалежне спостереження за законністю обробки анкетних даних і функціонуванням баз даних, захисту інформації; 6) Міністерство внутрішніх справ Естонії та Асоціація естонських міст здійснюють заходи щодо впровадження електронної демократії на регіональному та місцевому рівнях.

Ще одним позитивним прикладом успішного впровадження електронної демократії є досвід Данії. Це стало результатом ефективної взаємодії центральних і місцевих органів державної влади та реалізації чітко спланованих заходів. «Ще в 2001 році в Данії влада запровадила курс на впровадження електронної демократії та затвердила «Програму формування електронного уряду на 2002–2007 роки». У лютому 2003 року вперше було запущено сайт електронного уряду Данії, однак спочатку він містив лише інформацію про державні послуги, але їх отримати через сайт ще не було можливості» [44, с. 142].

У період з 2004–2007 роки органи державної влади Данії провели ефективну роботу щодо впровадження електронної демократії, у зв'язку з чим «було створено та запущено в роботу повноцінний сайт електронного уряду

Данії, платіжний електронний шлюз для оплати державних послуг, електронний документообіг в органах державної влади та місцевого самоврядування та інші супутні інструменти електронної демократії. До 2010 року більшість державних послуг в Данії можна було отримати онлайн та оплатити їх також онлайн. Наприкінці 2010 року було створено та запущено в роботу мобільний застосунок для отримання деяких послуг (сплата податків, адресна довідка, постановка в чергу в дитячий садок). Водночас було розроблено мультимедійну навчальну програму, яка допомагала громадянам Данії навчатися роботі з інструментами електронної демократії» [44, с. 142].

В межах впровадження електронної демократії в Данії було запущено такі сервіси: електронні звернення, інтернет-конференції, онлайн-блоги керівників органів державної влади тощо. Все це супроводжувалося прийняттям нових законів та підзаконних актів, які врегульовували такі суспільні відносини.

У 2011 році в Данії було затверджено «Стратегію розвитку», яка передбачала можливість отримання більшої кількості державних послуг онлайн. «Головною метою Стратегію розвитку» було до 2016 року налагодити взаємодію суспільства з органами державної влади через цифрове самообслуговування та онлайн процедури. Для цього було зосереджено зусилля на використанні цифрових засобів усіма суб'єктами суспільних відносин з метою оновити громадський сектор та зробити його продуктивнішим» [44, с. 143]. Стратегія мала три головні напрями, кожен з яких поширювався на різні сфери та цільові групи:

- 1) запровадити повноцінний електронний документообіг між громадянами і органами державної влади та місцевого самоврядування. Повністю скасовувати паперові форми. Кожен громадянин повинен був мати власну електронну скриньку, на яку приходили листи від органів державної влади та місцевого самоврядування, що дозволило б громадянам вести свої справи у будь-який час, а не лише в робочий. Утворити службу підтримки для вирішення питань щодо електронного документообігу.

2) модернізувати інструменти електронної демократії. Запровадити у школах навчальну дисципліну щодо вивчення новітніх цифрових технологій.

3) налагодити ефективну електронну взаємодію між органами державної влади та місцевого самоврядування, що полягала у розвитку захищеної та безпечної загальної електронної інфраструктури; ефективному та захищеному обміні інформації між адміністраторами; прийнятті відповідних НПА.

Водночас у Данії було розроблено та реалізовано «Стратегію електронного добробуту на 2013–2020 роки». Метою стратегії є «поширення використання ІКТ під час надання державних послуг, зокрема в таких галузях, як охорона здоров'я, догляд за літніми людьми, соціальні послуги та освіта. Також стратегія має забезпечити безперервне набуття державним сектором нових знань в області цифрових технологій. Стратегія, зокрема включає план випробовування перспективних технологій з метою визначити, чи вигідно буде їх використовувати в Данії. Таким чином, розвиток електронної демократії в Данії передбачає цілеспрямовану узгоджену діяльність всіх органів державної влади та місцевого самоврядування» [44, с. 143].

Досвід Данії є позитивним, а, отже, корисним для його використання під час впровадження електронної демократії в Україні. Однак, як слушно зазначають С. А. Чукут і В. Л. Полярна, «запозичуючи досвід Данії щодо запровадження електронної демократії, українській владі потрібно навчитися безперервно реагувати на потреби громадян, через спеціальні консультативні центри та комунікативні групи. Крім того, слід враховувати те, що нині Україна перебуває в стані війни з росією. Тому кожен крок щодо подальшого впровадження електронної демократії має бути максимально виваженим і зивіреном з точки зору оптимального поєднання, з одного боку, безпеки, з іншого – захисту приватності» [44, с. 144].

Німеччина також як і попередні держави ефективно реалізували можливості ІКТ в державному секторі, зокрема запровадили електронну демократію та нині розвивають її інструменти. Визначальним у формуванні інформаційного суспільства і подальшого впровадження електронної демократії

в Німеччині стало розроблення та реалізація стратегії «BundOnline» у 2000 році. Вона призначена для забезпечення громадян вільним доступом, а також простим, швидким та економічно ефективним користуванням державними послугами.

Початковий план BundOnline розроблений та представлений у 2001 році. З цього часу його щорічно переглядають на наступний рік і, відповідно, оновлюють. Таким чином, стратегія «BundOnline» чинна з 2000 року, однак заходи її реалізації розроблять на кожен наступний рік з урахуванням розвитку науки і техніки, громадянського суспільства та інших чинників (політичних, соціально-економічних, культурних тощо). Відповідальним за формування плану заходів стратегії «BundOnline» є орган державної влади – Федеральне Міністерство внутрішніх справ Німеччини.

Стратегія «BundOnline» розглядає систему федерального управління як сучасну, орієнтовану на служіння суспільству організацію. Основний акцент робиться на надання послуг, які торкаються зовнішніх користувачів (громадян, підприємств, наукових кіл або інших суб'єктів). «Такий підхід замінює поняття, які часто використовувались в минулому, поодинокі кроки (наприклад, реєстрація онлайн, повідомлення по електронній пошті тощо) або проекти, в першу чергу технічної спрямованості. Зусилля зосереджені на потребах клієнтів, а не тільки на застосуванні конкретної технології. Це підкреслює значну важливість стратегії «BundOnline» для модернізації управління» [16, с. 68]. Основними напрямками розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам можливості користуватися електронними комунікаційними послугами, використання сучасних ІКТ у бізнес-процесах тощо.

У Німеччині органи державної влади та місцевого самоврядування спільно реалізують проекти, пов'язані з впровадженням та розвитком електронної демократії. Взаємодії цих органів з громадянами відбувається через електронні звернення та електронні обговорення, що здійснюються за допомогою електронних скриньок та перепискам у ній. Це значно підвищує рівень демократії та участі громадян в управлінні державними справами.

Розвиток інформаційного суспільства в Німеччині, як і електронної демократії зокрема, подібний до цього ж процес в інших розвинених європейських державах. Передусім було взято курс на інформатизацію суспільства, забезпечення їх комп'ютерною технікою та відповідним програмним забезпеченням, оволодіння навичками користування ІКТ, запровадження інформаційної освіти у школах та університетах. Лише після реалізації цих заходів було поетапно впроваджено різні інститути електронної демократії, які нині продовжують розвиватися.

Європейські держави розвивають за схожим процесом, тому Україні необхідно враховувати її досвід і не обмежуватися конкретною державою, досвід якої було розглянути вище. Доцільно також врахувати особливості та способи впровадження електронної демократії у Великій Британії, Італії, Іспанії, Швейцарії, Фінляндії, Бельгії, Нідерландах, Польщі тощо.

Аналіз зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії дає змогу дійти наступних **висновків**.

Науково доведено, що впровадження інструментів електронної демократії в європейських державах сприяє прискоренню демократизації суспільного життя шляхом використання сучасних технологій.

Аргументовано, що Україна, яка є демократичною державою та кандидатом у члени в ЄС, повинна також застосовувати сучасні інноваційні технології у процесі державотворення та впроваджувати електронну демократію. Органи державної влади та місцевого самоврядування здійснили низку заходів, необхідних для впровадження та розвитку деяких інструментів електронної демократії в Україні. Однак, реалізованих дій недостатньо для залучення широкого кола суб'єктів суспільних відносин до електронної взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, вимоги, які поставлені перед нашою державою щодо набуття повноправного членства в ЄС, зобов'язують розвивати електронну демократію аби відповідати рівню зарубіжних держав, зокрема держав-членів ЄС.

Визначено, що розвиток інформаційного суспільства в європейських державах, як і електронної демократії зокрема, здійснювався за схожим сценарієм. Зокрема було взято курс на інформатизацію суспільства, забезпечення комп'ютерною технікою та відповідним програмним забезпеченням органи державної влади та місцевого самоврядування, оволодіння навичками користування ІКТ державними службовцями, запровадження інформаційної освіти у школах та університетах. Лише після реалізації цих заходів було поетапно впроваджено різні інститути електронної демократії, які нині продовжують розвиватися. Все це також супроводжувалося прийняттям новин законів та підзаконних актів для врегулювання нових суспільних відносин.

Таким чином, для впровадження електронної демократії та її подальшого розвитку передусім необхідно забезпечити належний рівень цифровізації під час виконання повноважень органами публічної адміністрації та відповідними інструментами електронної демократії, врегулювати законами та підзаконними актами таку діяльність. Паралельно з цим необхідно забезпечити інформаційну освіту в школах та вищих навчальних закладах, а також інших громадян щодо набуття вмінь та навичок користування інструментарієм електронної демократії. Після цього поетапно реалізовувати заходи щодо розвитку електронної демократії та впровадження її нових інструментів.

Запозичуючи досвід зарубіжних держав щодо впровадження електронної демократії, під час цього процесу в Україні необхідно враховувати, що триває війна (введено правовий режим воєнного стану), а після її закінчення постане необхідність відновлювати державну владу на деокупованих територіях (буде введено особливий період). Такі особливі умови потребують підвищеного захисту обміну персональних даних та їх використання.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

3.1. Стратегія реалізації електронної демократії в період повоевної відбудови України

Державне управління в умовах воєнного стану та у повоєнний період визначає спроможність держави ефективно відповідати на виклики та забезпечувати розвиток в різних сферах відновлення. Значну роль у повоєнній відбудові України відіграє здатність і необхідність реалізовувати заходи, необхідні для наближення державного управління до стандартів та норм законодавства ЄС. Це є основним завданням для отримання статусу повноправного члена ЄС. Реалізація комплексних заходів відповідно до стандартів та вимог ЄС у сфері парламентаризму, виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні забезпечити ефективну повоєнну відбудову України та подальший розвиток усіх галузей життєдіяльності нашої держави та суспільства.

«Відновлення післявоєнної України буде одним із наймасштабніших у Європі з часів Другої світової війни. Об'єми завдань з відновлення та можливості сучасних технологій формують унікальні виклики та створюють сприятливе підґрунтя для креативних рішень їх вирішення. Динаміка останніх місяців військових дій на фронті (зокрема відсутності суттєвого прогресу з боку ворога та активні дії Збройних сил України на всій лінії зіткнення) підтверджує основні гіпотези щодо характеристик післявоєнного функціонування України, в яких Україна зберігає потужні діючі державні та соціальні інститути, але має значне навантаження на державний бюджет та економіку в цілому. Тому Україні як ніколи треба піклуватися щодо ефективного, відкритого та прозорого використання всіх доступних ресурсів які наявні у державі, доступні у приватного секторі та можуть бути активовані з боку всіх категорій міжнародних партнерів» [21, с. 22].

З метою ефективної повоєнної відбудови України та відновлення державної влади на деокупованих територіях, необхідно розробити стратегію реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України. Зазначена стратегія буде розроблена з урахуванням зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії, а також стандартів ЄС.

Як було зазначено в попередньому підрозділі роботи, «комітетом міністрів РЄ у 2009 році рекомендовано, щоб при впровадженні урядами електронної демократії було дотримано певних умов. Зокрема, електронна демократія має: 1) повністю задовольняти зобов'язання щодо прав людини і фундаментальних свобод і принципів, які регулюють місцеву організацію демократичного управління; 2) підвищувати ефективність демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів; 3) доповнювати традиційні демократичні процеси для посилення участі суспільства в політичних процесах; 4) підтримувати і посилювати довіру громадян до демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів; 5) підтримувати демократичну роль таких посередників між громадянами і державою як демократичні інститути, політичні діячі та медіа; 6) забезпечувати підвищення прозорості, підзвітності, участі, субсидіарності та соціальної згуртованості; 7) пропонувати можливості для змістовної та ефективної громадської дискусії та участі у всіх етапах демократичного процесу, відповідального за потреби і пріоритети народу; 8) бути частиною збалансованих і орієнтованих на громадян правил і норм, включаючи закони» [7, с. 50–51].

Таким чином, під час впровадження та реалізації електронної демократії в Україні необхідно дотримуватися зазначених вище вимог. Так, учені С. І. Панцир та А. А. Когут зазначають, що «заходи розвитку електронної демократії повинні передбачати: 1) удосконалення нормативно-правової бази електронної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадян чи громадських об'єднань з урахуванням вимог ЄС, а також дотриманням принципу верховенства права; 2) активне використання ІКТ для забезпечення участі громадян та громадських об'єднань у формуванні та

реалізації державної політики, зокрема шляхом підтримки пілотних інтернет-проектів; 3) визначення ролі медіа як майданчиків для форумів та дискусій; 4) створення та впровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Електронний парламент України», яка забезпечить доступ громадян до інформації про парламентську діяльність та документів» [19, с. 7–8].

Таким чином, першочерговими заходами щодо реалізації електронної демократії у повоєнний період є: 1) взаємодія суспільства та держави шляхом широкого застосування ІКТ, зокрема через мобільний застосунок «Дія»; 2) електронна участь громадян у прийнятті рішень щодо місцевих бюджетів; 3) запровадження та удосконалення порядку електронних звернень та електронних петицій; 4) обговорення законопроектів та рішень органів місцевого самоврядування. Але одним із головних завдань органів державної влади у повоєнний період щодо реалізації електронної демократії є запровадження електронного голосування

Під електронним голосуванням, на нашу думку, слід розуміти комплекс процесів, пов'язаних з використанням ІКТ, який охоплює електронну реєстрацію кандидатів, електронну реєстрацію виборців, їх електронну ідентифікацію у день виборів, отримання виборцями електронного бюлетеня у застосунку, накладення цифрового підпису на бюлетень, відображення у ЦВК лише статистичних показників голосування без ідентифікації виборців (принцип таємного голосування), автоматичний підрахунок голосів.

Наші міжнародні партнери вже запровадили електронне голосування і успішного його розвивають. Так, «електронне голосування на різних рівнях запроваджено в таких державах, як: США, Південна Корея, Канада, Індія, Австралія, Бельгія, Бразилія та Естонія. Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Японія, Китай та Казахстан лише здійснюють заходи щодо впровадження електронного голосування у свої виборчі системи» [42, с. 28].

Як зазначає Токар-Остапенко О. В., «найважливіші принципи та стандарти застосування ІКТ під час виборчого процесу сформульовано у документах РЄ, зокрема у: 1) Кодексі належної практики у виборчих справах Венеціанської

комісії; 2) Доповіді Венеціанської комісії про сумісність дистанційного та електронного голосування зі стандартами РЄ; 3) Рекомендаціях державам-членам про правові, організаційні та технічні стандарти електронного голосування; 4) Рекомендаціях щодо прозорості електронних виборів; 5) Рекомендаціях щодо сертифікації систем електронного голосування; 6) Настановах Організації з безпеки і співробітництва в Європі щодо спостереження й оцінювання цифрових рішень, які застосовують на виборах» [42, с. 28].

Так, відповідно до п. 3.2.2.3. Механічні й електронні системи голосування Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії, «інструментарій електронного голосування повинен бути безпечним (система електронного голосування здатна протистояти спробі умисного злому) та надійним (система електронного голосування здатна функціонувати автономно, незалежно від будь-яких збоїв в апаратних засобах і програмному забезпеченні). Крім того, виборець має бути в змозі отримати підтвердження того, що він проголосував, і, за потреби, виправити допущену при голосуванні помилку без порушення таємниці голосування» [11, с. 22].

У Доповіді Венеціанської комісії про сумісність віддаленого та електронного голосування зі стандартами Ради Європи зазначено, що «слід розрізняти дистанційне та електронне голосування. Дистанційне голосування має дві форми: 1) дистанційне голосування в контрольованому середовищі (наприклад, голосування в посольстві за кордоном або на інші виборчій дільниці); 2) дистанційне голосування в неконтрольованому або непідконтрольному середовищі, тобто немає присутні офіційних осіб на виборах (наприклад, надсилання голосу поштою). На підставі цих форм, під дистанційним голосуванням розуміють: 1) голосування на будь-якому визначеному місці, відмінне від виборчої дільниці, але під наглядом посадових осіб з питань виборів або інших посадових осіб з аналогічною функцією; 2) будь-яку форму голосування без нагляду посадових осіб з питань виборів або інших посадових осіб з аналогічною функцією. Так, надсилання голосу поштою в

держав-членах РЄ здійснюється у відділеннях поштового зв'язку за відсутності офіційних спостерігачів та інших уповноважених осіб з питань виборів» [6, с. 7].

Що стосується електронного голосування, то, відповідно до зазначеного вище документу, «воно буде відповідати європейським стандартам у тому випадку, якщо воно буде прозорим, безпечним і надійним, а також забезпечить виборцю можливість отримати підтвердження свого голосу та, за необхідності, виправити його без порушення таємниці голосування» [6, с. 14].

У Рекомендаціях державам-членам про правові, організаційні та технічні стандарти електронного голосування «передбачено стандарти і вимоги до правових, операційних та технічних аспектів електронного голосування, зокрема: 1) електронне голосування має поважати всі принципи демократичних виборів і референдумів. Електронне голосування має бути таким же надійним і безпечним, як і демократичні вибори та референдуми, які не передбачають використання електронних засобів. Цей загальний принцип охоплює всі виборчі питання; 2) взаємозв'язок правового, операційного та технічного аспектів необхідно враховувати з огляду на положення, викладених в додатках до цього документу; 3) держави-члени РЄ повинні переглянути національне законодавство про вибори з урахуванням положень цього документу; 4) якщо принципи та положення, що містяться в додатках до цього документу, не вимагають від окремих держав-членів РЄ змінити національне виборче законодавство, електронне голосування може бути проведено у разі, якщо процедура голосування відповідає усім принципам демократичних виборів та референдумів; 5) для того, щоб надати РЄ основу для можливих подальших дій щодо удосконалення електронного голосування протягом двох років після прийняття цього документу, державам-членам РЄ необхідно переглянути свою політику та досвід електронного голосування щодо виконання положень цього документу, а також звітувати Секретаріату РЄ про результати впровадження та застосування електронного голосування» [39, с. 7–8].

Основною ідеєю згаданих вище документів, як зазначає О. В. Токар-Остапенко, є те, що «цифрові рішення для виборів мають узгоджуватися із принципами, які застосовуються для демократичних виборів. Правові інструменти щодо цифрових технологій мають важливе значення, навіть якщо вони не стосуються безпосередньо виборів. Останнім часом особлива увага надається кібербезпеці цифрових рішень, які використовують на виборах, та конкретному застосуванню щодо них міжнародних інструментів із захисту даних або із кібербезпеки» [42, с. 28–29].

З огляду на досвід європейських держав та рекомендації РЄ щодо електронного голосування, можна стверджувати, що під час використання інструментарію електронного голосування забезпечити таємницю голосування під час загального підрахунку голосів складно, зокрема в ситуації з виборчими бюлетенями, які мають багато складових для голосування (кандидат, партія тощо). Операційно-технічне забезпечення електронного голосування повинно дати можливість виборцю переконатися в тому, чи правильно враховано його голос, а у разі помилки, виправити її. Крім того, отримана ЦВК інформація про стан голосування не повинна мати інформацію про дані виборця.

Під час електронного голосування ймовірний підкуп виборців, голосування іншою особою, користуючись мобільним телефоном або паспортними даними певної особи, а також несанкціоноване втручання в роботу системи електронного голосування. У зв'язку з цим, правові та технічні можливості електронного голосування повинні бути здатні реагувати на такі події. Для попередження правопорушень, доцільно заздалегідь передбачити кримінальну та адміністративну відповідальність за такі діяння, а також вжити превентивних заходів щодо недопущення їх вчинення.

Українське законодавство про вибори нині не передбачає проведення електронного голосування. Водночас органи державної влади постійно удосконалюють технічне та програмне забезпечення виборчого процесу в Україні. Нині в нашій державі перебуває в процесі створення така комп'ютерна система, яка сприяє трансформації традиційних «живих» виборів та

референдумів у цифрове поле, зокрема це Єдина автоматизована інформаційно-аналітична система ЦВК [37].

Складовими цієї системи є: 1) офіційний веб-сайт ЦВК. Сайт нині працює та відображає усю необхідну інформацію; 2) автоматизована інформаційно-аналітична система (далі – АІС) з організації виборів [37]. Зазначена АІС нині запроваджена та функціонує; 3) АІС з організації референдумів. Ще не запроваджено в Україні; 4) система електронного документообігу ЦВК. Нині частково запроваджено; 5) Державний реєстр виборців. Зазначений реєстр нині запроваджено та функціонує; 6) АІС «Електронні сервіси». Ще не запроваджено в Україні; 7) АІС «Учасники виборчих процесів та процесів референдуму». Ще не запроваджено в Україні; 8) АІС взаємодії із зовнішніми інформаційними системами та ресурсами. Ще не запроваджено в Україні; 9) АІС управління персоналом. Ще не запроваджено в Україні; 10) АІС управління доступом та інформаційною безпекою. Нині частково запроваджено; 12) захищений вузол інтернет-доступу. Ще не запроваджено в Україні; 13) АІС «Електронна пошта». Ще не запроваджено в Україні [37].

Запровадження усіх складових Єдиної АІС ЦВК сприятиме зменшенню кількості паперових документів в роботі виборчих комісій, економії грошових коштів та робочого часу. Водночас це підвищить ефективність, надійність та швидкість опрацювання виборчої документації. Однак слід зауважити, що запровадження Єдиної АІС ЦВК не означає запровадження системи електронного голосування в Україні, оскільки сам процес виборів (голосування) залишається традиційним. Саме тому, одночасно із запровадженням усіх зазначених вище АІС, необхідно розробити відповідний застосунок та програмне забезпечення для здійснення електронного голосування через мобільний телефон чи комп'ютер, що буде полягати у безпосередній участі в голосуванні шляхом застосування ІКТ. Саме запровадження електронного голосування у такій формі є однією з головних завдань стратегії реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України

Розроблення стратегії реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України дає змогу дійти наступних **висновків**.

Аргументовано, що з метою ефективної повоєнної відбудови України та відновлення державної влади на деокупованих територіях, необхідно розробити стратегію реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України, з урахуванням зарубіжного досвіду впровадження електронної демократії, а також стандартів ЄС.

Обґрунтовано, що першочерговими заходами щодо реалізації електронної демократії у повоєнний період є: 1) взаємодія суспільства та держави шляхом широкого застосування ІКТ, зокрема через мобільний застосунок «Дія»; 2) електронна участь громадян у прийнятті рішень щодо місцевих бюджетів; 3) запровадження та удосконалення порядку електронних звернень та електронних петицій; 4) обговорення законопроектів та рішень органів місцевого самоврядування; 5) запровадження електронного голосування.

Визначено, що електронне голосування – це комплекс процесів, пов'язаних з використанням ІКТ, який охоплює електронну реєстрацію кандидатів, електронну реєстрацію виборців, їх електронну ідентифікацію у день виборів, отримання виборцями електронного бюлетеня у застосунку, накладення цифрового підпису на бюлетень, відображення у ЦВК лише статистичних показників голосування без ідентифікації виборців (принцип таємного голосування), автоматичний підрахунок голосів.

Науково доведено, що із запровадженням усіх складових Єдиної АІС ЦВК, необхідно розробити відповідний застосунок та програмне забезпечення для здійснення електронного голосування через мобільний телефон чи комп'ютер, що буде полягати у безпосередній участі в голосуванні шляхом застосування ІКТ. Саме запровадження електронного голосування у такій формі є однією з головних завдань стратегії реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України.

3.2. Особливості впровадження електронної демократії на деокупованих територіях

8 листопада 2017 року розпорядженням КМУ № 797-р було схвалено Концепцію. Її метою є «формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризується зростанням широкого долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодження стандартів державної політики зазначеної сфери з міжнародними, зокрема європейськими стандартами» [36].

Крім того, «Концепція спрямована на вирішення наступних проблем: 1) невизначеність державної політики у сфері електронної демократії, а також шляхів її реалізації; 2) недосконалість нормативно-правової бази, що регулює сферу розвитку електронної демократії та підзвітності громадянину суб'єктів владних повноважень з використанням сучасних можливостей ІКТ; 3) низький рівень залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесів удосконалення державної політики, а також до імплементації її окремих інструментів; 4) відсутність даних щодо доступності використання нових інструментів електронної демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями (в тому числі слуху та зору); 5) відсутність достатньої електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів і недостатній рівень розвитку інформаційної інфраструктури; 6) недостатність єдиних стандартів ідентифікації громадян і підходів до створення, зберігання та використання електронних даних незалежно від використання систем і технологій; 7) наявність цифрової нерівності внаслідок недостатньо розвиненої інфраструктури доступу до Інтернету залежно від географічного положення та типів населених пунктів; 8) низький рівень готовності державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб до запровадження електронної демократії, недостатність рівня знань і навичок у

державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, громадян щодо розвитку електронної демократії» [36].

З 2017 року донині було виконано багато роботи для запровадження електронної демократії. Одним із основних результатів такої роботи стало розроблення та початок функціонування мобільного застосунку і платформи «Дія» (Держава і я). Цей застосунок дає змогу усім громадянам, які мають доступ до мережі Інтернет і користуються смартфоном, впливати на прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, не виходячи із дому. Це здійснюють шляхом голосування під час електронних опитувань, надання пропозицій та електронних петицій тощо. Крім того, надано можливість замовляти довідки у різних органах державної влади, а також користуватися певними публічними послугами (нині це обмежена кількість, але уряд працює над збільшенням їх кількості).

У 2022 році розпочалося повномасштабне вторгнення держави-агресора в Україну, що негативно позначилося на процесі розвитку електронної демократії. 24 лютого 2022 року Законом України № 2102-ІХ «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» [29] «на всій території України було введено воєнний стан, у зв'язку з чим окремі права і свободи людини та громадянина істотно обмежуються з метою забезпечення безпеки та територіальної цілісності нашої держави. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» передбачено можливість обмеження конституційних права і свобод людини та громадянина, передбачених ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану» [23; 47, с. 139]. «Діяльність органів державної влади у цей час була спрямована на організацію захисту територіальної цілісності та незалежності України, однак цілком робота над електронною демократією не зупинилася. Активізація роботи над її розвитком активно відновилася після 23 червня 2022 року, коли Україну було

визнано кандидатом на члени в ЄС. У зв'язку з цим, в умовах воєнного стану Уряд зміг адаптуватися та продовжити розвиток електронної демократії» [46, с. 71]. Однак подальшому її розвитку, на нашу думку, заважають такі фактори:

1) низькій рівень інформатизації суспільства – цифрова грамотність населення України залишається однією з найнижчою серед інших держав Європи, що знижує темпи розвитку електронної демократії. Крім того, старше покоління не завжди позитивно ставиться до нових технологій, вони більше довіряють «фізичним листам, заявам, діям» тощо.

2) низький відсоток населення, який має доступ до мережі Інтернет – приблизно 20 користувачів на 100 осіб. Також існує територіальна нерівність користування мережею Інтернет. Так, доступ до мережі Інтернет найбільше має мешканці м. Києва та Київської області, тоді як Луганська та Донецька області мають найменше користувачів (це обумовлено частковою тимчасовою окупацією регіонів та постійними обстрілами, що унеможлиблює підключення);

3) відсутність єдиної системи правових актів, які врегульовують функціонування електронної демократії або окремих її елементів у різних сферах життєдіяльності – попри запровадження електронної демократії, відсутня єдність нормативної бази, що, призводить до ситуації, коли, наприклад, одному суб'єкту надає право вчинення певних дій, а у іншого суб'єкта така діяльність або не передбачена, або не врегульована;

4) бойові дії – фінансування процесу розвитку електронної демократії потребує значний об'єм грошових вкладень, однак нині переважна більшість бюджету йде на військові потреби;

5) тимчасова окупація окремих територій України, що позначається на нерівномірності розвитку електронної демократії в різних регіонах через низьку залученість населення окремих областей до державного регулювання, а отже, і неможливість швидкого вирішення певних питань. Крім того, обстріли громадської інфраструктури пошкоджують або руйнують електронні комунікаційні мережі, що унеможлиблює підключення до мережі Інтернет;

б) наявність корупції в органах державної влади – державні службовці, які схильні до вчинення корупційних правопорушень, усіляко відтермінують реалізацію положень Концепції. Їм краще, щоб усі питання вирішувалися через них особисто, оскільки електронна демократія передбачає прозорий порядок прийняття рішень і унеможлиблює корупційну складову;

7) низькій рівень цифрової грамотності та незнання роботи ІКТ службовими особами а особами, які надають публічні послуги, що призводить до неефективної роботи самої системи електронної демократії та надання відповідних послуг чи прийняття рішень.

Існують також й інші фактори, які негативно позначаються на розвитку електронної демократії в Україні в умовах воєнного стану, однак зазначені вище є основними і потребують першочергового вирішення. Звісно, деяких факторів неможливо позбутися виключно діями органів державної влади чи громадян України (припинення бойових дій, деокупація територій тощо). Крім того, фактори, пов'язані з інформатизацією суспільства та доступу до мережі Інтернет потребують фінансових вкладень, які нині спрямовані на оборонний сектор держави. Однак протидія корупції та розроблення нормативної бази можлива й без додаткового фінансування і такі дії реально виконувати і необхідно робити навіть в умовах воєнного стану. Так, протидія корупції сприятиме не лише пришвидшенню розвитку електронної демократії в Україні, а й загальному зниженню корупції, що вимагають європейські партнери перед набуттям нашою державою статусу повноцінного члена ЄС.

«Внаслідок загальносвітової тенденції до зростання рівня непередбачуваності та небезпеки, кількості та масштабів відомих загроз, виникнення нових загроз та ускладнення їх взаємодії, електронна демократія повинна базуватися не тільки на традиційних підходах, зорієнтованих на нормальні умови функціонування та розвитку суспільства та держави, але й обов'язково включати в свою структуру механізми, методи, моделі, алгоритми державного управління в умовах криз (надзвичайних ситуацій, карантину, війни, особливого періоду тощо). Необхідність адаптації прийомів та засобів

впровадження електронної демократії в Україні в умовах війни та у повоєнний період зумовлює посилення силових методів управління, встановлення обмежень конституційних прав та свобод людини і громадянина на визначений час в інтересах національної безпеки нашої держави» [13, с. 15].

Як зазначають вчені, «під час застосування електронної демократії в умовах криз необхідно враховувати: 1) законодавчо визначені обмеження прав і свобод людини і громадянина на доступ до інформації (зокрема через мереж Інтернет), і в цілому зменшення рівня демократичності, прозорості та відкритості органів державної влади та місцевого самоврядування, а також можливостей людини і громадянина брати участь у формуванні політико-адміністративних рішень на час дії антикризового управління; 2) недостатність інформації, часу та ресурсів для прийняття раціональних рішень; 3) необхідність застосування так званих «воєнних методів» управління та системи інформаційно-аналітичних центрів з питань антикризового управління; 4) підвищення вимог до захисту інформації при її зборі, збереженні, передаванні, обробці тощо в інформаційно-комунікаційних системах; 5) особливості функціонування системи електронної демократії в умовах ведення кібервійн та загрози кібертероризму, можливість зовнішнього відключення мережі Інтернет» [13, с. 15].

З огляду на викладене вище, в умовах воєнного стану необхідно здійснити наступне:

1) запровадити на телебаченні та в інших медіа соціальну рекламу з метою підвищення рівня цифрової грамотності населення, яка б передбачала інформування суспільства про можливі способи реалізації влади народу за допомогою ІКТ;

2) розробити нові та внести зміни до вже наявних НПА щодо узгодження дій усіх суб'єктів електронної демократії в різних сферах життєдіяльності;

3) вжити ефективніших заходів протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування;

4) розпочати обов'язкове навчання (покращення знань та навичок) осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, цифровій грамотності, роботі з ІКТ, базами даних тощо.

«Лише інклюзивна електронна демократія може забезпечити міцну основу для ефективного розвитку нашої держави та громадянського суспільства (що включає приведення суспільного та політичного життя України у відповідність зі стандартами ЄС)» [17, с. 50].

Під час реалізації зазначених заходів в умовах воєнного стану Україна потребує підтримки ЄС та інших міжнародних організацій. «Після війни органи державної влади та місцевого самоврядування матимуть можливість позбутися залишків радянських законів і перетворити Україну на сучасну демократичну державу. Для цього необхідно буде модернізувати не лише інфраструктуру, економіку, системи освіти та охорони здоров'я, але й політичну та судову системи, що сприятиме отримання статусу повноправного члена ЄС» [17, с. 44].

«Відразу після закінчення війни в Україні необхідно розвивати ті громадянські та політичні інститути, які сприятимуть її демократизації. Під час війни державою вимушено керують так, як того вимагає військова ситуація, причому всі зусилля та ресурси спрямовуються на єдину мету – військову перемогу» [17, с. 51]. Реалізація заходів щодо впровадження електронної демократії в умовах воєнного стану є надважливим, однак, з огляду на ефективні дії військових України на фронті, слід розробити план заходів, спрямованих на провадження електронної демократії на деокупованих територіях. Особливостями роботи в таких регіонах, зокрема тих, які зазнали значних руйнувань, буде майже повна відсутність доступу до мережі Інтернет.

«Одразу після деокупації армія має забезпечити консолідацію територій. Поки є загроза того, що держава-агресор намагатиметься повернути частину територій, які вона раніше окупувала, існує потреба в сильній військовій присутності для захисту територіальної цілісності та забезпечення мінімального функціонування економіки» [17, с. 74].

Впровадження електронної демократії на деокупованих територіях, які були окуповані з лютого 2022 року, відбуватиметься більш ефективно та швидко, порівняно з територіями, окупованими з 2014 року. Однією з перших проблем, які виникнуть після деокупації, є відсутність матеріально-технічного забезпечення впровадження електронної демократії. Це пояснюється тим, що вже наявні засоби ІКТ привласнюють органи окупаційної влади та військовослужбовці держави-агресора. Крім того, низка комп'ютерної техніки може бути знищена чи пошкоджена під час ведення бойових дій. Тому після відновлення мережі Інтернет в деокупованому регіоні, необхідно одразу забезпечити комп'ютерною технікою та програмним забезпеченням органи державної влади і місцевого самоврядування.

Для відновлення української влади та ефективного впровадження електронної демократії та деокупованих територіях, необхідно залучити до роботи на державних службовців, які володіють вміннями та навичками роботи в кризових ситуаціях, мають відповідний досвід. Крім того, новоутворені та відновлені органи державної влади та місцевого самоврядування потребують спеціалістів в галузі ІКТ, які будуть розвивати та поширювати електронну демократію, а також забезпечувати інформування населення щодо методів та способів реалізації представницької демократії за допомогою мережі Інтернет.

Що стосується територій, які були окуповані з 2014 року, то там також необхідно відновити матеріально-технічну базу та забезпечити органи влади відповідним програмним забезпеченням. Крім того, необхідно залучити до роботи державних службовців, які вже працювали на деокупованих територіях і мають відповідний досвід, а також спеціалістів в галузі ІКТ.

Водночас необхідно тривалий час ознайомлювати осіб з усіма нововведеннями, які відбулися в Україні за час їх окупації. За тривалий час окупації зазначені регіони відстали економічно та інноваційно від іншої частини нашої держави. Саме тому, потрібно здійснювати інформування про нові методи та способи участі в управлінні діяльності органів державної влади та місцевого

самоврядування, зокрема через застосунок Дія, а також інші форми у мережі Інтернет.

«Ще однією проблемою є те, що частина населення не має паспортів громадянина України, низка з яких – це особи, які на момент 14-річчя (16-річчя) були під окупацією і не мали можливості його отримати. У зв'язку з цим, необхідно буде ідентифікувати осіб (видача ID-карток тощо), зокрема тих, хто отримував документ незаконних формувань «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» у віці 14-ти (16-ти) років і немає жодних офіційних документів, що підтверджують особу» [46, с. 71].

«Після реалізації комплексу зазначених вище дій, необхідно переходити до наступного етапу – залучення осіб до опитувань щодо формування та виконання громадського бюджету. Звісно ці питання не повинні стосуватися відбудови зруйнованої інфраструктури, що здійснюватимуть обов'язково. Це стосується подальшого розвитку регіонів» [46, с. 71].

«Після деокупації Автономної Республіки Крим та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей в Уряді буде можливість розвивати ці регіони з огляду на потреби не лише держави, а й місцевого населення. Це можливо забезпечити ефективною комунікацією між мешканцями на органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні петиції, опитування в застосунку Дія, розміщення на сайтах міськрад пропозиції щодо формування та виконання громадського бюджету тощо» [46, с. 71].

Ще одним необхідним заходом щодо впровадження електронної демократії у повоєнний період на деокупованих територіях є розроблення та застосування інструментарію електронної демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями (в тому числі слуху та зору).

Аналіз особливостей впровадження електронної демократії на деокупованих територіях дає змогу дійти наступних **висновків**.

В умовах воєнного стану для розвитку електронної демократії необхідно здійснити наступне: 1) запровадити на телебаченні та в інших медіа соціальну рекламу з метою підвищення рівня цифрової грамотності населення, яка б

передбачала інформування суспільства про можливі способи реалізації влади народу за допомогою ІКТ; 2) розробити нові та внести зміни до вже наявних НПА щодо узгодження дій усіх суб'єктів електронної демократії в різних сферах життєдіяльності; 3) вжити ефективніших заходів протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування; 4) розпочати обов'язкове навчання (покращення знань та навичок) осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, цифровій грамотності, роботі з ІКТ, базами даних тощо.

У повоєнний період на деокупованих територіях України для розвитку електронної демократії необхідно здійснити наступне: 1) якнайшвидше відновити доступ до мережі Інтернет; 2) забезпечити відповідною комп'ютерною технікою та програмним забезпеченням органи державної влади і місцевого самоврядування; 3) залучити до роботи на деокупованих територіях державних службовців, які володіють вміннями та навичками роботи в кризових ситуаціях, мають відповідний досвід, а також спеціалістів в галузі ІКТ; 4) необхідно ознайомити осіб з усіма нововведеннями, які відбулися в Україні, за час їх окупації (введення нових форм управління державою тощо); 5) необхідно швидко ідентифікувати осіб, зокрема тих, хто отримував документ незаконних формувань «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» у віці 16-ти років і немає жодних офіційних документів, що підтверджують особу (видача ID-карток тощо); 6) забезпечити ефективну комунікацією між мешканцями на органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні петиції, опитування в застосунку Дія, розміщення на сайтах міськрад пропозиції щодо формування та виконання громадського бюджету тощо; 7) розробити та застосувати інструментарій електронної демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями (в тому числі слуху та зору).

ВИСНОВКИ

Досягнення мети й виконання завдань дослідження надало можливість дійти висновків щодо особливостей впровадження електронної демократії в період повоєнної відбудови України, а також формулювання положень та пропозицій щодо удосконалення законодавства та інституційно-функціональних засад впровадження електронної демократії в Україні, зокрема:

1. Визначено, що під електронною демократією слід розуміти таку форму суспільних відносин, за якої громадяни держави, особи без громадянства, іноземці, а також організації, маючи безперешкодний та постійний доступ до публічної інформації, залучаються до державотворення, вироблення публічної політики, державного управління та місцевого самоврядування через електронну (цифрову) взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Обґрунтовано, що сутність електронної демократії полягає в тому, що вона забезпечує суспільство новими формами участі в державотворчих процесах із застосуванням ІКТ шляхом впливу на прийняття управлінських рішень органами державної влади та місцевого самоврядування. Вона дозволяє здійснювати ефективнішу взаємодію між суспільством та органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні опитування, електронні петиції та електронні звернення. Електронна демократія сприяє більшому залученню осіб з обмеженими можливостями до державних процесів, оскільки вони в повній мірі не здатні реалізовувати свої права за формами традиційної демократії.

Науково доведено, що завданнями електронної демократії є: 1) створення онлайн середовища для здійснення комунікації між суспільством і органами державної влади та місцевого самоврядування з метою збирання та опрацювання громадської думки, публічних обговорень тощо; 2) організація взаємодії суспільства, уряду та парламенту; 3) створення механізму навчання державними службовцями користування інструментами електронної демократії; 4) забезпечення безпечного та постійного онлайн доступу до публічної інформації.

2. Аргументовано, що впровадження електронної демократії в Україні врегульовано низкою законів та підзаконних НПА, однак деякі з них вже застарілі та потребують змін, а також є необхідність розроблення та прийняття нових підзаконних актів, особливо з урахуванням правового режиму воєнного стану та вимог повоєнної відбудови держави.

Констатовано відсутність єдиної системи правових актів, які врегульовують функціонування електронної демократії або окремих її елементів у різних сферах життєдіяльності. Попри запровадження електронної демократії, відсутня єдність нормативної бази, що, призводить до ситуації, коли, наприклад, одному суб'єкту надає право вчинення певних дій, а у іншого суб'єкта така діяльність або не передбачена, або не врегульована.

Запропоновано внести відповідні зміни до Концепції, зокрема розробити і затвердити новий план заходів щодо розвитку електронної демократії на найближчі 2 роки (2024–2025 роки) з урахуванням особливостей воєнного стану та повоєнних викликів.

3. На підставі вивчення повноважень органів державної влади визначено, що суб'єктами, які впроваджують електронну демократію в Україні, є: ВРУ; Президент України; КМУ; Мінцифри; Мінінфраструктури; Мінреінтеграції; МКІП; МОН; Мін'юст; Держспецзв'язку; обласні, районні, місцеві державні адміністрації; сільські, селищні, міські ради; та інші органи державної влади, відповідно до покладених на них повноважень.

Аргументовано, що функціонуючих органів державної влади для впровадження та розвитку електронної демократії в Україні нині достатньо. Їх повноваження дозволяють здійснити цей процес швидко та ефективно. Окремі міністерства здатні реалізувати відповідні заходи по впровадженню електронної демократії на деокупованих територіях, що нині є вкрай актуальним і необхідним.

4. З огляду на досвід зарубіжних держав щодо впровадження електронної демократії, під час цього процесу в Україні в умовах воєнного стану та у повоєнний період необхідно реалізувати такі заходи: 1) забезпечити підвищений захист електронного документообігу; 2) забезпечити належний рівень

цифровізації під час виконання повноважень органами публічної адміністрації та відповідними інструментами електронної демократії; 3) поетапно впроваджувати різні інструменти електронної демократії; 4) врегулювати законами та підзаконними актами таку діяльність; 5) запровадити та удосконалити інформаційну освіту у навчальних закладах усіх рівнів.

5. Обґрунтовано, що першочерговими заходами щодо реалізації електронної демократії у повоєнний період є: взаємодія суспільства та держави шляхом широкого застосування ІКТ, зокрема через мобільний застосунок «Дія»; електронна участь громадян у прийнятті рішень щодо місцевих бюджетів; запровадження та удосконалення порядку електронних звернень та електронних петицій; обговорення законопроектів та рішень органів місцевого самоврядування; запровадження електронного голосування.

Визначено, що електронне голосування – це комплекс процесів, пов'язаних з використанням ІКТ, який охоплює електронну реєстрацію кандидатів, електронну реєстрацію виборців, їх електронну ідентифікацію у день виборів, отримання виборцями електронного бюлетеня у застосунку, накладення цифрового підпису на бюлетень, відображення у ЦВК лише статистичних показників голосування без ідентифікації виборців (принцип таємного голосування), автоматичний підрахунок голосів.

Науково доведено, що із запровадженням усіх складових Єдиної АІС ЦВК, необхідно розробити відповідний застосунок та програмне забезпечення для здійснення електронного голосування через мобільний телефон чи комп'ютер, що буде полягати у безпосередній участі в голосуванні шляхом застосування ІКТ.

6. Науково доведено, що у повоєнний період на деокупованих територіях України для розвитку електронної демократії необхідно здійснити наступне: 1) якнайшвидше відновити доступ до мережі Інтернет; 2) забезпечити відповідною комп'ютерною технікою та програмним забезпеченням органи державної влади і місцевого самоврядування; 3) залучити до роботи на деокупованих територіях державних службовців, які володіють вміннями та навичками роботи в кризових ситуаціях, мають відповідний досвід, а також

спеціалістів в галузі ІКТ; 4) необхідно ознайомити осіб з усіма нововведеннями, які відбулися в Україні, за час їх окупації (введення нових форм управління державою тощо); 5) необхідно швидко ідентифікувати осіб, зокрема тих, хто отримував документ незаконних формувань «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» у віці 16-ти років і немає жодних офіційних документів, що підтверджують особу (видача ID-карток тощо); 6) забезпечити ефективну комунікацією між мешканцями на органами державної влади чи місцевого самоврядування через електронні петиції, опитування в застосунку Дія, розміщення на сайтах міськрад пропозиції щодо формування та виконання громадського бюджету тощо; 7) розробити та застосувати інструментарій електронної демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями (в тому числі слуху та зору).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипська О. І. Електронна демократія в Україні. *Національний центр електронного урядування*. Київ, 2014. 5 с.
2. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовт. 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>.
3. Деякі питання документування управлінської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n1251>.
4. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : постанова Кабінету Міністрів України від 8 черв. 2016 р. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#n10>.
5. Дніпренко Н. К. Електронна демократія. *Вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2008. С. 86–88.
6. Доповідь Венеціанської комісії про сумісність віддаленого та електронного голосування зі стандартами Ради Європи від 18 берез. 2004 р. URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2004\)012-e&lang=en](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2004)012-e&lang=en).
7. Електронна демократія : навч. посіб. / [Н. В. Грицяк, С. Г. Соловйов] ; за заг. ред. Н. В. Грицяк. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
8. Електронна демократія. Біла книга державної політики / за ред. С. І. Панцира. Київ, 2015. 43 с.
9. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017. Ч. 3 : Електронна демократія: основи та стратегії реалізації / [Н. В. Грицяк, А. І. Семенченко, І. Б. Жилияєв]. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2017. 84 с.
10. Золотар О. О. Електронна демократія і цифрова диктатура. *Інформація і право*. 2017. № 4 (23). С. 16–25.

11. Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії від 30 жовт. 2002 р. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf.

12. Конституція України : Основний Закон від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

13. Концепція розвитку електронного урядування в Україні / [О. А. Баранов, М. С. Демкова, С. В. Дзюба та ін.] ; за ред. А. І. Семенченко. Київ, 2009. 16 с.

14. Кормич Л. І., Кормич А. І. «Держава в смартфоні» як тренд сучасних концепцій урядування та демократії: політична та правова практика України. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 5–12.

15. Корчагіна О. С. Механізми реалізації електронної демократії в Україні : автореф. магістр. роботи. Миколаїв, 2019. 9 с.

16. Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід : методичні матеріали / [К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін.] ; за заг. ред. С. А. Чукут, О. В. Загвойської. Київ, 2010. 166 с.

17. Милованов Т., Ролан Ж. Повоєнна відбудова та реформи державного управління України. *Відбудова України: принципи та політика*. 2022. С. 44–76.

18. Мохова Ю. Л. Інституційно-правовий механізм забезпечення електронного урядування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 93–97.

19. Панцир С. І., Когут А. А. Е-демократія в Україні: рекомендації щодо впровадження політики та забезпечення її результативності. Київ : ФОП Любінецька Н. В., 2015. 24 с.

20. Питання Міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України від 18 верес. 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>.

21. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення / Н. Шаповал, М. Федосеєнко, О. Грибановський, О. Терещенко. 2022. 28 с.

22. Попова С. М. Електронна демократія як необхідна умова ефективного розвитку держави. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 377–380.

23. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

24. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3475-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>.

25. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

26. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n226>.

27. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#n34>.

28. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 черв. 2015 р. № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text>.

29. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лют. 2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

30. Про захист персональних даних : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

31. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

32. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n267>.

33. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>.

34. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.

35. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 верес. 2017 р. № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>.

36. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листоп. 2017 р. № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>.

37. Про схвалення Концепції створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Центральної виборчої комісії : постанова Центральної виборчої комісії від 29 жовт. 2021 року № 447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0447359-21#Text>.

38. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>.

39. Рекомендації державам-членам про правові, організаційні та технічні стандарти електронного голосування від 30 верес. 2004 р. URL: [https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec\(2004\)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf](https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec(2004)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf).

40. Розвиток електронної демократії в Україні : аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : [сайт]. URL:

https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/rozvitok-elektronnoi-demokratii-v-ukraini-analitichna-zapiska#_ftn4.

41. Слободяник Д. С. Суть і проблеми впровадження електронної демократії. *Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ.ї конф. (Вінниця, 15 листоп. 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 142–143.

42. Токар-Остапенко О. В. Упровадження системи електронного голосування в Україні: сучасний стан та правове регулювання. *Стратегічна панорама*. 2022. № 1. С. 26–41.

43. Чукут С. А. Електронна демократія: сутність та основні етапи. *Вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2008. С. 89–90.

44. Чукут С. А., Полярна В. Л. Кращі європейські практики впровадження електронного урядування: досвід Данії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 24. С. 140–145.

45. Чумаченко О. В. Розвиток та переваги електронної демократії в Україні. *Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 15 листоп. 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 166–167.

46. Юріков О. О. Розвиток е-демократії в Україні у повоєнний період. *Цінність незалежності як рушійна сила державотворення* : матеріали круглого столу (Київ, 6 верес. 2023 р.). Київ, 2023. С. 70–71.

47. Юріков О. О. Український парламент на захисті прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу* : матеріали Всеукр. кругл. столу (Київ, 23 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 139–140.

48. E-Government Development Index. *The official portal for United Nations*. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>.

49. Open Data Maturity Report 2022: Countries' perspectives on open data quality. *The official portal for European data.* URL: <https://data.europa.eu/en/publications/datastories/open-data-maturity-report-2022-countries-perspectives-open-data-quality>.

50. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf.